

HODIE MIHI CRAS TIBI

Om latininskriftioner i några östgötska medeltida kyrkor

Del av gravinskriftion S:t Laurentii kyrka 1737

KERRY KEMPE

Handledare: Docent Cajsa Sjöberg

Lunds Universitet
SPRÅK och LITTERATURCENTRUM
Språk och språkvetenskap, latin
SPVR02 Examensarbete
Magisterkurs 15 p
LUND 2021

TACK

Först vill jag tacka professor Arne Jönsson för att han inspirerade mig att överhuvudtaget börja skriva denna uppsats och att han gav mig hjälp med boktips för att komma igång. Sedan docent Cajsa Sjöberg för handledarskap med råd och givande diskussioner under arbetets gång men också Arsenii Vetushko-Kalevich för en noggrann genomläsning med påpekande om lämpliga ändringar i slutet av arbetet samt hjälp att korrigera några latinska citeringar med svenska översättningar.

Till sist min vän Jan Dahlberg för ständiga uppmuntrningar och pushning för att bli klar men också Åsa Wickström för en alltid välvillig hjälp vid mina administrativa problem.

Abstract. Hodie mihi, cras tibi.

Latin inscriptions in some medieval churches in the county of Östergötland

This work is about Latin inscriptions in five medieval churches from well known places in the county of Östergötland, all in that time important religious and political places. The churches are the Cathedral in Linköping, the Abbey of Vreta Kloster not far from Linköping, the Abbey of Vadstena, Our Lady's Church in Skänninge and the church of St. Laurentti in Söderköping. First is described where in the churches the inscriptions are according to their location in the entrance, the assembly hall, walls, pillars and floors but also from what period in our history they are, medieval times, the reformation period, 1521-1611, the orthodox era 1611-1718, the era of pietism 1718-1809 and the time thereafter 1809-2020. Then the different eras are analyzed in order to find changes, similarities and differences.

There are big differences between the churches both in the number of inscriptions and from which time they have come into existence. The Cathedral has most inscriptions and from all times and Our Lady's church the least and almost all of them from the 1700-th century. The most common object for inscriptions is gravestones. Vadstena and Linköping have a lot from medieval times, St: Laurentii none and the others only a few. Some expressions as *hic iacet* and *hic requiescit* are common but after that era they disappear. At the end of the 1600-th century and in the next century Latin quotations as *hodie mihi, cras tibi* and *mors certa, hora incerta* were often used on gravestones.

From when Sweden left the Catholic Church in the 1520-ies and in the following 40 years during the reign of Gustav Vasa there are no inscriptions at all in any of the churches but his son Johan III, when he came to power in 1568, stimulated the use of Latin again. The churches experienced a bloom in using Latin in epitaphs and gravestones in the 17th century. During the 18th century Latin gradually vanished from the churches with Linköping as the last one with an inscription in the year of 1799. The end of the 20th century and the beginning of the 21st have seen some short Latin expressions come to light in Skänninge and Linköping.

1. INLEDNING

1.1 Bakgrund	sid 4
1.2 Syfte	sid 5
1.3 Allmän kyrko - och latinutveckling med östgötsk vinkling	sid 6
1.4 Frågeställningar	sid 9
1.5 Tidigare forskning	sid 10
1.6 Metod, källor och begränsningar	sid 13

2. NÅGOT OM DE VALDA KYRKORNAS HISTORIA

2.1 Vreta Klosters kyrka	sid 15
2.2 Vårfrukyrkan i Skänninge	sid 16
2.3 Vadstena klosterkyrka	sid 17
2.4 Linköpings domkyrka	sid 18
2.5 S:t Laurentii kyrka i Söderköping	sid 20

3. LATININSKRIFTERNA OCH DERAS PLACERING I KYRKORUMMET

3.1 Ingången	sid 21
3.2 Kyrkorummets föremål	sid 22
3.3 Kyrkorummets väggar och pelare	sid 25
3.3.1 Linköpings domkyrka	sid 25
3.3.2 Vadstena klosterkyrka och Vårfrukyrkan i Skänninge	sid 30
3.3.3 S:t Laurentii kyrka och Vreta Klosters kyrka	sid 31

3.4 Kyrkorummets golv	sid 32
3.4.1 Vreta Klosters kyrka och S:t Laurentii kyrka	sid 32
3.4.2 Vårfrukyrkan i Skänninge och Vadstena Klosters kyrka	sid 35
3.4.3 Linköpings domkyrka	sid 37

4. DE OLIKA EPOKERNAS INSKRIFTER

4.1 Medeltidens epok(1200-1521)	sid 41
4.2 Reformationstidens epok (1521-1611)	sid 43
4.3 Ortodoxins epok (1611-1718)	sid 45
4.4. Pietismens epok (1718-1809)	sid 48
4.5 Tiden efter 1809 (1809-2020)	sid 49

5, INFORMATIONSHÄFTENA

6. SAMMANFATTNING

7. DISKUSSION OCH AVSLUTNING

8. LITTERATURFÖRTECKNING

7.1 Kyrkornas informationsskrifter	sid 57
7.2 Litteratur	sid 58

9. BILAGOR

8.1 Kyrkornas exteriör	sid 59
8.2 Kyrkornas interiör	sid 60
8.3 Exempel på latinartefakter	sid 62
8.4 Biskopslängd Linköpings stift, ortodoxins och pietismens tid	sid 63
8.5 Förteckning över latininskriftionerna i kyrkorna	sid 64

INLEDNING

1.1 Bakgrund

Mitt stora intresse för kyrkor och då främst deras inre utsmyckning började i augusti 1967. Tillsammans med två barndomskamrater hade vi bestämt att sätta kött på våra engelskkunskaper efter fullbordade studier vid olika högre lärosäten och där vid planerat en tre veckors resa med egen bil igenom Skottland, Wales och England. Vår avsikt var att förbättra engelskan genom bed- and breakfastboende och pubbesök men främst att studera brittisk kultur och historia. Museer i all ära men vi kom fram till att även kyrkor nog var lika bra detta avseende och kanske ibland till och med lite mer levande.

Den slutliga planeringen kom därför att innehålla ett antal katedralbesök och då dessutom det vi lärt om det brittiska vädret i kapitlet om adjektivens böjning i vår första engelsklärobok "Hallo England", August is the hottest month of the year, stämde precis, blev det ytterligare en del besök i några mindre orters svalkande kyrkor.

Redan första dagen stod, efter en stadsmursvandring i den gamla vikingastaden York, den 160 meter långa ärkebiskopskatedralen The Minster från 1400-talet med en krypta från 600-talet på vårt program. Innan resan var slut hade vi även hunnit med katedralerna i Canterbury, Salisbury, Wells, Winchester och St Pauls i London samt några lokala småkyrkor. Nog var kyrkorna levande, fulla med turister som de var men jag fick ändå en upplevelse av, att vad vi tittade på i kyrkorna, var något annat än det levande. I mina tankar dök vid några tillfällen fram orden i Lukasevangeliet 24:5 till de sörjande kvinnorna vid Jesu grav: "Varför söker ni den levande här bland de döda?" Till mycket stor del mötte oss gravstenar, kapell, sarkofager och katafalker med höga präster och adelsmän, som utfört stora bedrifter för sitt fädernesland under olika omständigheter. Nog fick vi i kyrkorna goda lektioner i brittisk historia avseende inbördeskrig, revolutioner, krig mot andra länder i Europa och kolonialkrig från 1100-talet fram till vår egen tid! En del inskriptioner var på latin men det mesta av det skrivna var på engelska och det räckte gott och väl för oss.

Vad som fängslade mig mest var inte de många konstfullt utsmyckade gravkapellen till de många adelskrigarna med höga officersgrader, utan de vanliga osmyckade stenarna för offren i första världskriget. För första gången förstod jag, vilken betydelse detta krig hade haft för de nationer som deltagit i det. Inskriptionerna innehöll alltid orden "The Great War", ett uttryck som tydligt visade att kriget var, genom de många döda, ett krig som gick utanpå alla andra krig men också att segern hade en förhoppning med sig om en mycket lång fredspanning. Inte någonstans såg jag beteckningen första världskriget, som vi själva använder i Sverige. Dessutom fick jag ett intryck av att för första gången i brittisk historia hade den vanliga lilla människan tagit klivet in i kyrkorna och nästan blivit jämbördig med de i de väl-

bärgade samhällsklasserna. För nog var det så att vi fick framför allt ta del av överklassens och de besuttnas historia, de som genom makt och pengar getts tillgång till kyrkornas inre, medan den vanlige medborgaren hänvisats till områden utanför, utsatta för vädrets nedbrytande krafter.

Sedan dess har jag besökt många kyrkor. Genom en väns årliga inbjudningar till sommarstugan på Gotland har jag sedan 1974 samlat på gotländska kyrkor och under mörka vinterdagar sedan 1975 besökt ett flertal östgötska kyrkor. Dessa båda landskap har ju en otrolig mängd av intressanta medeltidskyrkor med bl.a. färgsprakande väggmålningar att studera och i dessa går det att hitta latininskrifter både här och där.

Sedan jag började studera latin 2009 har mitt intresse i kyrkorna tagit en annan vändning. Italien med sina rika lämningar från antiken har blivit ett nygammalt resmål och medelhavsvarmen i toscanska, apuliska och kampanska städer på eftermiddagarna kan vara tryckande och frestar gärna till svalkande kyrkobesök. Det går lätt att hitta latininskrifter i kyrkorna och för en latinstuderande ett inbjudande försök till dechiffring. Utan lexikon något svårt i början att få ett sammanhang men en stor glädje att då och då fixa en och annan mening! För varje år som gått av studier en allt högre upklarandeprocent men ibland också en stor frustration, när allt förblivit en enda röra, speciellt med förkortningsproblematiken, som ju inte har så stor prioritet i latinutbildningen.

Tanken efter dessa italienska översättningsförsök har då gått till våra inhemska kyrkor och en undran om hur mycket latin det finns i dem. Sedan gammalt vet jag att det finns en hel del i några, som t.ex. Vadstena Klosterkyrka och Linköpings Domkyrka. Redan vid inträdet i domkyrkans förhall, tornet, möter besökaren på den högra väggen en lång latininskrift från Adolf Fredriks regeringstid på 1750-talet, berättande om när tornet rests. På den motsatta väggen finns även en inskrift men dock på svenska, om att tornet påbyggts under 1880-talet. Kanske en liten fingervisning om hur länge latinet var ett aktivt språk inom kyrkan!

1.2 Syfte

Dessa tankar och upplevelser har lett mig fram till att ta reda på och skriva om, hur mycket av latin det finns i några gamla kyrkor i mitt hemlän, Östergötland, och från vilka tidsepoker inskrifterna är. En snabbtitt i Östgötarummet i Linköpings Stiftsbibliotek har visat, att det finns mycket som skrivits om länets kyrkor och då främst om de största orternas. Intressant är också att få veta, om de handledningar, som kyrkorna erbjuder turister och andra besökare för vandringar på egen hand innehåller hänvisningar till latininskrifterna med översättningar av dem. Dock, för att lättare förstå det som kommer att presenteras senare, inleder jag min framställning med en kyrko- och latinhistorisk översikt med en betoning på östgötska förhållanden och ger en bakgrund till, varför jag valt de kyrkor jag valt som

undersökningsobjekt. Efter avsnittet presenterar jag mina frågeställningar.

1.3. Allmän kyrko- och latinutveckling med östgötsk vinkling

I början av sin bok om Söderköpings kyrkor påstår författaren Hugo Unander följande: "Här i staden ha vi en kyrka, som tidigt nog, före Ansgars tid och nämnd efter den helige Ilian... och även om Söderköping icke är det forna Birka fanns här och där församlingar, som med lika rätt kunde kalla sig kristna,..."¹ Detta uttalande om en tidig församling och kyrka i Söderköping före Ansgars tid i samband med St Ilians kyrka där, kan nog i en första blick för många synas provocerande. Mer provocerande för historieforskningen är dock författaren i Ljungsbro, Per Gustavis åsikt, i boken Samhälle, Birka och Vreta Kloster, att det forna Birka i Mälaren inte var Ansgars besöksplats år 829, utan en plats vid Vreta Kloster strax utanför Linköping. Vad vi vet med säkerhet är att århundradena före 1000-talet innebar en mycket livlig kontakt för östgötar och andra nordbor med det kristna Europa.² Dock var missionsverksamheten sporadisk i de götiska landskapen liksom i svearnas på 800- och 900-talen och hade inte så stor effekt.³

Först med götarnas och svearnas första gemensamma kung Olov Eriksson (Skötkonung), som blir kristen på 1020-talet och som sedan arbetar för kristendomens segrande, får kristendomen en fast fot i Sverige. Även de följande kungarna är kristna och mycket därför ansluter sig i allmänhet även stormännen till den nya religionen.⁴ Träkyrkor byggs framför allt av kungarna vid kungsgårdarna⁵ och av de lokala stormännen, för att ersättas av stenkyrkor på 1100-talet.⁶ Kristna gravmonument har hittats på 35 platser i Östergötland från 1000-talet, varav sex från den första halvan. Speciellt centralorterna Skänninge, Linköping och Söderköping med sina ofta besökta handelsplatser har tidiga och flera kyrkogårdar. Även i Vadstena och Norrköping anlades det kristna kyrkogårdar. Dessa platser blev ju även tidigt medeltida städer.⁷

Kyrkans språk var latin och kunskaper i latin var en bristvara i Sverige men de som anlade kyrkorna tog hit latinkunniga personer för mässornas genomförande.⁸ Linköping blev genast den dominerande orten i Sverige och år 1120 nämns den som centralort för ett av de sex biskopsstiftet i landet i det s.k. Florensdokumentet.⁹ Stiftet blir det ledande under 1100- och 1200-talen och när det första nationalkonciliet hålls i Sverige äger det rum just i Linköping, lagom till invigningen av stadens första stenkyrka.¹⁰ När det första kyrkomötet med ett

1 Unander sid 7. 2 Rosén sid 87. 3 Gustafsson sid13-14 . 4 Rosén sid 88. 5 ibid sid 91,120 . 6 Rosén sid 116-117.

7 Hedvall sid 84 . 8 Tengström sid 12-13. 9 Gustafsson sid 26. 10 ibid sid 26.

påvligt sändebud hålls 1248, förläggs det till Skänninge.¹¹ En av orsakerna till denna utveckling är att den sverkerska ätten vid sina makttillfällen stöder Östergötland. Speciellt Sverker den äldre (omkring 1135-1156) och hans danska hustru Helena startar denna process och det är också dessa två som tar hit de första klosterordnarna.¹² På drottningens mark i Alvastra utanför Vadstena anlägger cistercienserna ett kloster 1143¹³ och inte långt efter, 1162, kommer ett nunnekloster i Vreta utanför Linköping och snart även ett i Askeby samt ett munkkloster i Skänninge.(1150 eller 1156)¹⁴ Latinkunskaperna ökar men genom att cistercienserna mest är inriktade på praktiskt arbete och jordbruk, så får detta inte så stort genomslag.¹⁵

Genomslaget för latinet kommer med etableringen av de nya tiggardordnarna på 1200-talet, då dessa sätter upp sina kloster i själva städerna med sina stora möjligheter att tigga pengar vid de många marknaderna.¹⁶ Dominikanerna var först och 1237 fick Skänninge det första konventet.¹⁷ Ytterligare ett för nunnor kom 1282¹⁸ och Söderköping och Linköping fick båda franciskanerkloster.¹⁹ En annan bidragande orsak till genombrottet blev de nya universitetens uppkomst i Europa, främst i Bologna och Paris, dit svenska studenter sökte sig för teologiska och juridiska studier med målet att få högre tjänster inom den svenska kyrkan.²⁰ I slutet av 1200-talet kom även stiftstädernas domkapitel, med början i Linköping 1220²¹, vilka i sina domskolor ordnade den lägre prästutbildningen innefattande utbildning i latin. Vadstena och Söderköping fick även på senmedeltiden stadsskolor.²²

Birger Jarl från Bjälbo utanför Skänninge är den dominerande makthavaren åren runt 1250 och styr så att Östergötland håller den kyrkliga dominansen. Hans bror Bengt är även biskop i Linköpings stift. Vid valet av Birgers son Valdemar till kung 1250 får kungamakten ökande maktbefogenheter och kyrka och kungamakt binds närmare till varandra.²³ Kröningen av Magnus Ladulås drottning Hedvig 1281 och Birger Magnussons Märta 1303 sker t.ex. bägge i Söderköping.²⁴

Även på 1300-talet får Östergötland stort inflytande över kyrka och politik. Den dominerande personen där vid är den heliga Birgitta, som blev husfru på Ulvåsa utanför Vadstena och drottningens hovmästarinna i flera år.²⁵ En annan ledande person är Nicholas Hermanni, som var husläkare och informatör till Birgittas barn på Ulvåsa i tidiga år. Som biskop i Linköping 1375-1391 arbetade han för Birgittas klostrets tillkomst i Vadstena och förrättade även invigningen av klostret 1384²⁶ Även han själv blev föremål för helgonutredning men den fullföljdes aldrig. Dock upplevdes han i mångas ögon som ett helgon och många pilgrimsvandrade till hans grav i Linköping. Vid 1300-talets mitt hade Linköping två kyrkor, domkyrkan och St. Lars kyrka, Söderköping tre, St. Ilian, St. Laurentii kyrka och Drottens kyrka samt Skänninge tre, Allhelgonakyrkan, Vårfrukyrkan och St. Martins kyrka.²⁷

11 Rosén sid 136. 12 ibid sid 137. 13 Gustafsson sid 34,28. 14 wadbring.com/historia . 15 Tengström sid 13. 16 wadbring.com/hist

17 Gustafsson sid 33. 18 wadbring . 19 Gustafsson sid 42. 20 Rosén sid 141. 21 Gustafsson sid 34. 22 Rosén sid 141.

23 ibid sid 124. 24 svenskakyrkan.se/soderkoping. 25 Gustafsson sid 44. 26 ibid sid 57. 27 Hedvall sid 84.

Genom det kombinerade nunne- och munkklostrets tillkomst i Vadstena och klosterkyrkans byggande på 1400-talets början blev Vadstena en centralpunkt i det än mer nationella kyrkosverige.²⁸ Dit vallfärdade många²⁹ och kyrkoråd och konsilier hölls både där och i Söderköping under 1400-talet.³⁰ Klostret omhuldades i stor utsträckning av adeln bl.a. genom stora donationer. Dock blev på slutet av 1400-talet Uppland och Uppsala, där ärkebiskopen hade funnits sedan 1164, en lika dominerande region som Östergötland, speciellt sedan grundandet av landets första universitet där 1477.³¹

De verkligt stora förändringarna för kyrkan och för latinet kom emellertid genom Gustav Vasas makttillträde 1521, som skedde i augusti i Vadstena. Det beslutades att de stora krigslånen i samband med kriget mot Danmark till Lybeck skulle betalas med hjälp av "silverhjälpen" från kyrkan, vilket betydde att kyrkor och kloster brandskattades av silverpjäser och mynt 1522-1523. Samtidigt började en reformationskampanj drivas för den nya läran hämtad från Tyskland och Martin Luther. Störst motstånd till Gustav kom från Östergötland genom klostret i Vadstena och biskopen i Linköping, Hans Brask, speciellt sedan man fick reda på att gudstjänsten i Stockholm hade försvenskats och Nya Testamentet utkommit på svenska. Den nya lärans främsta representanter var Olaus Petri och Laurentius Andreae och de kom i kungens tjänst.³²

Förändringarna började på allvar vid riksdagen i Västerås 1527. Där bestämdes att Guds ord skulle "renliga predikas", att förutom trosförändringar även svenskan skulle bli kyrkans huvudspråk, vilket betydde att latinet kom att avsevärt reduceras vid gudstjänstens genomförande. Dessutom kom staten att överta förvaltningen av kyrkans och klostrens egendomar men också att en del av adeln donerad jord skulle återlämnas. Biskoparna fick finna sig i att deras slott och fästen försvann och att bristen i statens penninghushållning skulle ersättas från kyrkliga medel. På kort tid raderades den katolska kyrkans utbildningsinstitutioner bort, den ekonomiska situationen blev katastrofal och Uppsala universitet lades i malpåse.³³ Först på 1540-talet började utbildningen fungera igen³⁴ och med skolordningen i 1571 års kyrkoordning fastställdes det att latinet skulle ställas i centrum för undervisningen av blivande präster.³⁵

Då hade Johan III varit kung i några år och delvis påverkad av sin katolska gemål Katarina Jagellonica och besök i den anglikanska kyrkan, försökte han reformera kyrkan i en mer katolsk anda, framför allt inom liturgin.³⁶ Detta mötte motstånd hos en del av de högre stånden och även Johans bror Karl, den blivande Karl IX. Konflikten ställdes på sin spets då Johans son Sigismund, katolskt uppfostrad, blev kung 1593. Detta ledde till Uppsala möte 1595, där man fastställde den augsburgska bekännelsen som rättesnöre för kyrkan och kyrkoordningen från 1571 men även till en maktkamp mellan Sigismund och Karl.³⁷ En riksdag hölls i Söderköping 1595, då katolsk gudstjänst förbjöds och det sista klostret, Birgittas i

28 Gustafsson sid 62-63. 29 ibid sid 58. 30 Rosén sid 255,263. 31 ibid sid 311-312. 33 ibid sid 300.

34 Tengström sid 38-39. 35 Rosén sid 302. 36 Gustafsson sid 84-86. 37. Rosén sid 387

Vadstena, stängdes.³⁸ Maktkampen avgjordes i Linköping genom slaget vid Stångebro och en riksdag år 1600, även den i Linköping, där Karl hyllades som kung och några av de Sigismundtrogna adelsmännen från släkterna Sparre, Banér och Bielke avrättades. (Linköpings blodbad) Även många andra Sigismundtrogna avrättades före och efter riksdagen år 1600.³⁹

Av dessa händelser förstår man att Linköpings stift var ett dominerande stift vid 1600-talets början. Axel Oxenstierna yttrade bl.a. vid ett beslut i rådet, om vem som skulle bli ny biskop i Linköping år 1636, att Linköping var det förnämsta biskopssätet i landet.⁴⁰ När kung Gustav Adolf 1620 lade fram ett nytt förslag om gymnasieorganisation, som grund för högre utbildning, var Linköping en av de tre stiftstäder, som snabbt fick sina gymnasieprivilegier.(1627)⁴¹ Kungen betonade att skolning i statens tjänst inte skulle försummas liksom förmågan att läsa och tolka svenska lagböcker men dock blev de teologiska ämnena och latin de viktigaste ämnena.⁴²

Stormaktstiden (1611-1718) kom att innebära att latinet som språk i Sverige förstärktes och att det också, genom den praktiska betydelsen i diplomatins tjänst, fick en mycket stark ställning, kanske sin största storhetstid.⁴³ På 1700-talet började dock en kritik uppstå mot latinet, främst som skolspråk men språket stod sig starkt under hela århundradet. Två av dess främsta försvarare var biskopen Anders O. Rhyzelius(1743-1761) och domprosten Samuel Eric Älf(1781-1799) i Linköping.⁴⁴

Latinet förblev ett obligatoriskt ämne fram till 1849, då vi hade fått skolformen läroverk och föräldrarna tillåts att välja bort latin för sina barn i gymnasiet.⁴⁵ 1905 kom en ny läroverksstadga med bestämmelser om att latin först skulle läsas i gymnasiet och då endast på den fyraåriga latinlinjen.⁴⁶ 1965 blev latinämnet frivilligt och tvåårigt i den nya humanistiska linjen, den linje som ersatte den gamla latinlinjen.⁴⁷

1.4. Frågeställningar

Huvudfrågeställningen i arbetet är hur mycket latininskrifter det finns i de utvalda kyrkorna i Östergötland, från vilken tidsepok de är men även vad för slags inskriftioner och var de finns i kyrkorummet.

Översikten ovan visar att från 1250-talet blir latinet kyrkans språk i alla avseenden utom vid predikningarna, som är på svenska för det obildade folkets skull. Även de besuttna i samhället använder språket i sin administration och kommunikation. Genom reformationen och Gustav Vasas maktövertagande bryts denna dominans. Frågan är då om man ser detta i de

38 Rosén sid 395 39 ibid sid 392-393 40 Beckman sid 16 41 Rosén sid 405 42 Beckman sid 23-26 43 Tengström sid 53

44 ibid sid 74,86 45 Beckman sid 191 46 Carlsson sid 459 47 Tengström sid 100

undersökta kyrkorna? Är inskriptionerna från medeltiden mestadels på latin och under de kommande århundradena på svenska? Hur vanligt är latinet de århundraden som kommer? Märks på något sätt stormaktstidens dominerande latinbruk? När kan man säga att latinet försvinner helt som skriftspråk i kyrkorummen? Finns det några skillnader i de olika kyrkorna och i så fall varför?

Latinet fortsätter ju att vara undervisningsspråk för de blivande prästerna och för andra, som vill fortsätta att studera vid universiteten. Att kunna latin blir lite av en avskiljare i samhället i fråga om status⁴⁸ och då många har en vilja att bli begravna inne i kyrkorna, är frågan om hur många av dem, som önskar att efter sin död, ha latininskrifter på sina gravstenar? Finns det några grupper som speciellt utmärker sig i detta avseende? Finns det skillnader allt eftersom åren går?

Många av gravarna innehåller annat än de vanliga gravnotiserna om personalia dvs. namn, ålder, sysselsättning och tidpunkt för döden. Två frågor där vidlag är, hur vanligt det är att beskriva personernas förträfflighet och goda egenskaper under tiden de levde, något jag fann vanligt i Storbritannien och hur många av texterna har tankar och tänkesätt om döden och dess förgänglighet. Läser man antika författare som Horatius och Propertius hittar man ofta verser hos dem om det kommande slutet med bl.a. förhoppningar om att få det eviga livet genom sina skrifter. Dock är det stor skillnad på den kristna synen på evigt liv och dessa nämnda skalders. *Mors certa, hora incerta* (döden är säker, tiden osäker) är ett vanligt bevingat ord, som ofta fanns på kyrkklockor förr.⁴⁹ Hur vanliga är inskrifterna på gravmonumenten liksom denna?

Tidigare undersökningar av gravstenar från medeltiden har visat att vissa uttryck är vanliga. Dessa skulle vara *hic iacet* (här vilar), *requiscat in pace* (hen må vila i frid) och *orate pro eo* (be ni för denne)⁵⁰. Kommer denna undersökning också att visa detta? Finns dessa uttryck även under kommande århundraden? Finns det även andra typiska uttrycksätt som är vanliga under olika tidsperioder?

1.5 Tidigare forskning

”Epigrafisk litteratur i Sverige från medeltiden är av modern forskning helt och hållet försummat,” Detta påstående är hämtat från boken *Gravmonument från Sveriges medeltid* av Sölve Gardell skriven år 1945.⁵¹ När Emin Tengström ger ut sin *Latinet i Sverige* 1973 upprepar han i stort sett samma påstående och menar att ingenting hänt sedan Gardell gav ut sin bok. År 2002 har emellertid Annika Ström i boken *Monumental Messages* analyserat ett urval av gravstenar från medeltiden i Götaland och Mälardalen. Dock verkar det hända mycket just nu inom den epigrafiska litteraturen. 2016 utgav Anna Blennow, docent vid

48. Tengström sid 33. 49. Vilborg sid 79. 50. Tengström sid 53. 51. Gardell sid 151.

Göteborgs Universitet i latin, boken *Sveriges medeltida latinska inskrifter 1050-1250* visande att de flesta texterna under denna tid finns på dopfuntar och gravstenar. I Östergötland återfinns två inskriptioner, varav den ena, ett fragment från en gravhäll troligen från 1000-talet i Linköpings domkyrka, är den äldsta i hela Sverige. Fragmentet är monterat på utsidan av en pelare mellan koret och nordöstra sidoskeppet och har texten *memento me - num tuum* (den saknande stavelsen vid strecket är *reg* och ordet blir *regnum*, rike) och är hämtad från Lukasevangeliet 23:42.⁵² [*domine*]*memento me*[*cum veneris in reg*]*num tuum*(tänk på mig när du kommer med ditt rike)

Christina Sandquist Öberg, docent i latin vid Stockholms Universitet, har 2017 publicerat skriften *Senmedeltida textskatt i uppländska kyrkor* där hon studerat de språkband på latin som ofta ackompanjerar de medeltida kyrkomålningarna i våra landsortskyrkor. Vanligast är att man i språkbanden finner trosbekännelsen *Credo* (jag tror) ofta presenterad av de tolv apostlarna. Ibland finns även profetspråk hämtade från Gamla Testamentet, många visande fram emot den kommande Messias. Sandquist Öberg menar att språkbanden tydligt pekar på en uppmaning till att inte svika Jesus Kristus och att de tjänar som en moralisk kompass för livet här på jorden. Vanligt är att målningar och språkbanden parvis passar ihop de fyra evangelisterna med de fyra kyrkofäderna.⁵³

Det mesta av den epigrafiska forskningen på medeltiden har dock gjorts av nämnda Gardell. Han har i sin bok om medeltidens gravmonument samlat alla inskrifter på latin i ett kapitel och i inledningen av detta stycke pekar han på vanliga förekommande språkbruk och gör en översiktlig analys av innehållet på gravmonumenten. Han säger att på 1300-talets början är nästan alla gravinskrifter på latin. På 1400-talet förekommer svenska sparsamt men under 1500-talets början återgår inskrifterna till det som var vanligast på 1100-och 1200-talet, nämligen att svenskan dominerar över latinet. I inskrifterna tas i huvudsak upp den döde mannens personalia som namn, stånd, titel eller yrke, härstamning, hemort, årtal för död och men ofta även hustrunamnet.

Gardell menar vidare att texter hämtade direkt från Bibeln är sällsynta. Ett undantag är gravstenen för Nils Hermansson, biskop i Linköping, som finns i Linköpings domkyrka. Denne är mest känd för sitt Birgitta officium med dikten *Rosa rorans bonitatem*..(du ros drypande av godhet.) Inskriften tar upp en vers från Matteusevangeliet men även biskopens litterära författarskap. Ibland finns det enligt Gardell uppmaningar till tröst och hopp men sällan böner om att gravarna inte må vanhelgas. Bönerna Ave Maria och Pater Noster dyker upp vid några sällsynta tillfällen. Förkortningar är vanliga och inte lätta att förstå utan hjälp av förkortningsnyckel. Några språkuttryck är mycket vanliga i gravnotiserna och de förekommer tidigt. Dessa är *hic iacet* (här ligger), *hic requiescit* (här vilar), *anno domini* (i herrans år), och *lapis domini* (herrens sten). Två andra vanliga fraser under hela medeltiden är *cuius anima*

52. Blennow sid 216-217 53. Sandquist-Öberg sid 253-254

requiescat in pace (vars själ må vila i frid) och *orate pro eo* (be för denne).⁵⁴ Gardell har även undersökt bokstavstyperna på gravstenarna och dessas förändringar under de olika århundradena. På 1100- och 1200-talen förekom enbart versaler i äldre romersk monumentstil, som kom att ersättas på 1300-och 1400-talen till stor del först av majuskler, versaler med sirligare stil och bokstäverna mer ihop och sedan minuskler, små bokstäver, gemener med somliga staplar förlängda upp och ner, för att vid 1500-talets början återgå till bruket av versaler i monumentstil. Fram till 1200-talet användes romersk datering genom Kalendae, Nonae och Idus. På 1200-talet gjorde den kyrkliga kalendern sitt intåg och först användes datering efter olika fest- och helgdagar för att sedan övergå till veckodagar århundradet efteråt. Sedan kom datering efter dag och månad. Arabiska siffror kom under 1400-talet men var väldigt sällsynta.⁵⁵

Ibland är skriften metrisk oftast på hexameter eller pentameter, skriven efter vissa regler tillkomna på medeltiden, oftast *versus leoninus* (leoninisk vers), vilket innebär att varje versrad består av två delar, där slutet av varje led är rimmad.⁵⁵ Ett exempel från Linköpings domkyrka är *Hic pacatorum/terror clipeusque Sveorum/Intumulate manes/quondam dux magne Johannes*. (Här ligger ditt stoft, du jordade store, en gång jarlen Jon de underkuvades skräck och svenskarnas sköld)⁵⁶

För tiden efter medeltiden finns det få svenska vetenskapliga verk om epigrafi. 1975 kom emellertid en doktorsavhandling, *Konsten att sätta punkt*, om inskrifter i stenstil mellan åren 1600 och 1740 av Per S. Ridderstad, som behandlar bl.a. inskrifter i kyrkor. Det finns även en tysk undersökning från 2017 om inskrifter i kyrkor i delstaterna Mecklenburg och Vorpommern i norra Tyskland från 1500-talets andra hälft och 1600-talets början, områden som delvis kom att bli svenska under 1600-talets så många krig. De två författarna Schattschneider och Pickenhan menar att inskrifter är vittnesmål i sin egen tids kulturella historia och en spegelbild av en epoks praktik. De har funnit att latininskrifter är vanliga⁵⁷, främst i universitetsstäderna Greifswald, Stralsund, Rostock och Wismar.⁵⁸ Dock enligt författarna är det svårt att fastställa, om förlagan är antik eller om den kommer från andra tider. De flesta latininskrifterna finns på gravstenar och genom att personalia täcker den största delen av stenen blir dessa lätt stela och lämnar litet utrymme för annat, som t.ex. diktcitat. Detta lämpar sig epitafer bättre för, genom att de oftast inte är förbundna direkt med gravstenarna.⁵⁹ Speciellt i de undersökta universitetsstäderna är epitafer vanliga och författarna menar att detta är ett fenomen av tidens borgerliga senhumanism och exempel på borgerskapets strävan att visa att det är akademiskt bildat.⁶⁰ I epitafen finns ofta material från de antika romerska författarna och man lånade oftast kortare citat men också ibland hela verser. Vergilius citerades mest följd av Ovidius och Propertius. Ett exempel är Valentin von Eickstedts epigraf från 1579 i Greifswalder Dom St. Nicolai, där man hittar texten *Vixi et*

54. Gardell sid 151-152 55. ibid 152-153 56. Nisbeth-Estham sid 360 57. Schattschneider-Pickenham sid 97 58. ibid sid 104

59. ibid sid 99 60. ibid sid 102

quem dederas cursum mihi Christe peregi (Jag har levat och fullbordat den kurs som du Kristus hade gett mig), som är lånad från Vergilius Aeniden 4.653. *vixi et quem dederat cursum Fortuna peregi*. Författarna har även funnit att det fanns speciella skrivarverkstäder för latininskrifter.

Gravvården var således en statussymbol menade de. Inte många förstod kontexten och var inte bekanta med de antika författarna men man ansåg inte det nödvändigt att folk i allmänhet begrep syftningarna. De som förstod, de med universitetsutbildning, var en unik personkrets och verssyftningarna var ett underlag för gruppens självbeskrivning och självförståelse.⁶¹

I Tyskland, liksom i Polen och Finland, finns det i många volymer en stor samling av landets efterklassiska inskrifter, inklusive latinska sådana.

1.6 Metod, källor och begränsningar

Det finns många medeltida kyrkor i Östergötland, bara i mellersta delen, slättlandet, 31 stenkyrkor från 1100-talet, varav Sveriges äldsta från 1112 i Herrestad.⁶³ Inom ramen för detta arbete går det inte att undersöka alla som finns, utan vad att välja? Av det tidigare historiestycket framgår det att det fanns fyra dominerande kyrkostäder i landskapet, nämligen Linköping, Söderköping, Skänninge och Vadstena och troligast är att det finns flest inskriftioner i dessa orter. Mitt val blir därför att välja medeltida kyrkor där. Centrala Linköping har två gamla kyrkor och då domkyrkan där alltid varit en av de dominerande kyrkorna i hela Sverige känns det naturligt att välja denna kyrka. I kommunen finns även det först planerade klostret i landet, Vreta Kloster⁶⁴ och då kyrkan från 1280-talet finns kvar, tycker jag att denna kyrka är ett intressant studieobjekt.

Även i Söderköping finns två kyrkor från medeltiden i centrum och då alltid St Laurentii kyrka varit den dominerande i staden, ofta använd för officiella verksamheter, känns även valet lätt här. Skänninge, på medeltiden full av kyrkor, har idag bara en kyrka kvar, Stadskyrkan eller Vårfrukyrkan är därför såklart mitt val. Slutligen blir Vadstena den lättaste platsen att välja kyrka ifrån, då det är den enda som finns kvar från medeltiden nu. Vadstena klosterkyrka idag är, genom den heliga Birgittas orden, en mycket internationell kyrka med på världslistor och till och med i Guide Michelin, värd en egen resa med sina tre stjärnor.

I samband med detta arbetes tillkomst har jag besökt kyrkorna, köpt de turistbroschyrer som finns tillgängliga och vandrat runt efter dessa, dock hela tiden noggrant letande efter tecken på inskrifter med latin. Där vidlag har jag snabbt konstaterat att häftena inte gett mycket stöd i mitt letande. Ändå har jag funnit åtskilligt av den önskade varan och efter det att jag noterat mina fynd, har jag uppsökt Linköpings stiftbibliotek, speciellt dess Östgötarum

61. Schattschneider-Pickenhan sid 109. 62. ibid sid 115. 63. Tagesson sid 252-253. 64. Gustafsson sid 26.

och sökt efter fakta i olika specialböcker om de utvalda kyrkorna. Linköpings domkyrka och Vadstena klosterkyrka är väl dokumenterade och har bägge blivit föremål för vetenskapliga studier för inte så länge sedan genom Riksantikvarieämbetet och Kungliga Vitterhetshistorie- och Antikvitetsakademins försorg. Nästan allt latinmaterial finns i dessa källor och det mesta är översatt till svenska därtill. Även Söderköpings kyrkor och Vreta Kloster kyrka har blivit undersökta, dock på 1920- och 1930- talen, oftast med latinet förtecknat tillsammans med svensk översättning.

Vårfrukyrkan i Skänninge är en kyrka som varit föremål för mycket undersökningar av arkeologisk art de sista åren men för det som finns innanför kyrkmurarna får man gå till allmänna böcker om Skänninges historia och kyrkans turistbroschyrer och eget letande på plats.

Då våra kyrkor har och har haft stor betydelse för många människor i vårt land, är det lätt att hitta inlagt material om dem på internet. Därför har jag lusläst på nätet det som skrivits om just mina utvalda undersökningsobjekt. Svenska kyrkan är även där en av aktörerna och den har lagt ut mycket om de olika kyrkornas historia, som framför allt bidragit till en större förståelse för de förändringar som skett genom tidernas gång. Jag har för avsikt att först presentera latininskriftionerna i de olika kyrkorna och sedan beskriva och analysera de olika epokerna och deras förhållande till inskrifterna.

Efter mitt arbete med frågeställningarna har jag gjort återbesök i de bearbetade kyrkorna och kontrollerat att alla mina uppgifter stämmer och att inga förändringar tillkommit. En av mina frågeställningar rör under vilka perioder latininskriftionerna tillkommit. Det är därför lämpligt att här precisera, när dessa perioder är. Därvid har jag utgått ifrån de epoker Tengström (Latinet i Sverige) och Gustavsson (Svensk kyrkohistoria) använder. Medeltiden är därför tiden mellan år 1000 och 1521 och då i texten perioden senmedeltiden används, avses då tiden efter 1373 (heliga Birgittas död). Efter medeltiden följer Reformationstiden, ibland kallad Vasatiden, som slutar år 1611 (Karl IX död). Tiden mellan 1611 och 1718 är Ortodoxins tid eller ibland Stormaktstiden, som efterträds av Pietismens tid indelad i Frihetstiden (-1772) och den Gustavianska tiden fram till 1809. Den avslutade epoken blir tiden efter 1809.

Ett problem som dyker upp vid läsningen, framför allt med gravinskriftionerna, är årens inverkan på materialet. Visst material nöts bort snabbare än andra och det kan då bli besvärligt att tolka vad inskriftionen säger idag. I de fall där svårläst text förekommer men det finns gamla noteringar av skriften, har jag valt att använda dessa i arbetet. Vid citering av texten har jag där vidlag markerat detta med en klammer. För att underlätta läsningen av de latinska citaten använder jag versaler i början av meningen och sedan gemener samt ibland bokstaven *u* istället för *v.* (ex. *qvo* blir *quo*) Ett annat problem med gravmonument är att det ibland kan vara svårt att avgöra, när en inskriftion kommit på plats. Ofta anges det tydligt men ibland kan stenen innehålla många namn och dödsår utan någon precisering om dess

resning. Jag har då utgått från den äldsta dateringen. Översättningarna är mina egna, dock har jag tagit hjälp av de i böckerna givna, när sådana finns.

Ett problem vid besvarandet av frågeställningarna är att kyrkorna individuellt hela tiden förändras både exteriört och interiört. Ett tak kan kollapsa, en eld bryta ut och förstöra innertak och all inredning av trä, sprickor få väggar att rasa och trampning av gravvårdar kan förvandla texter till grus. Krig, försummad skötsel och brist på pengar kan göra inventarier till spillror. Modeväxlingar och nya idéer kan påverka både regionala och lokala beslutsfattare, så att det invanda verkar vara gammaldags och tenderar att kastas ut och försvinna. Det har igenom åren funnits många på olika nivåer av samhället, som har kunnat påverka de olika kyrkorna, som t.ex. kungar och stormän, kyrkoherdar och biskopar men även riksdag, domkapitel och lokala rådsförsamlingar. Varje kyrka är därför unik, varför allmängiltiga svar på frågeställningarna ibland kan vara svåra att få fram.

2. NÅGOT OM DE VALDA KYRKORNAS HISTORIA

Med ovanstående sagt beskrivs nu de fem kyrkorna och deras historia i miniformat och i den ordning de invigts. (Se bilder i bilagorna på sidorna 59 -61))

2.1 Vreta Klosters kyrka (se kartbild sid 61)

Kyrkan har en oregelbunden form och sträcker sig i väst-östlig riktning med ingång i väster och är byggd under olika tidsperioder. Den äldsta delen finns i mitten och är från 1100-talets början och var från början en romansk treskeppig korskyrka. Lite senare på första halvan av samma århundrade byggdes kyrkan ut i väster och av denna utbyggnad finns nu kvar två våningar. Samtidigt byggdes ett fyrkantigt gravkor med ett invändigt runt, kupolvälvt rum söder om det södra tvärskeppet, troligen avsett att vara för den kungliga stenkilska ätten, då kung Inge d.ä. och hans drottning Helena donerat mark för byggandet av ett kloster där.⁶⁵

Kyrkan förlängdes i öster åren efter 1162, då kung Karl Sverkersson nygrundade ett cistercienskt nunnekloster vid kyrkan, som då fick ett nytt kor med korsformat tvärskepp i söder och i norr, där norra armen byggdes ihop med nunneklostret. Denna del skulle användas av nunnorna och den gamla delen av kyrkan av församlingsfolket. En liten del av nunneavdelningen finns kvar med trappa och fungerar idag som museum.⁶⁶

Strax före 1248 drabbades kyrkan av en brand, som innebar att man i den äldsta delen uppsatte nya pelare inne i rummet och att takets höjd ändrades, så att kyrkan blev den hallkyrka den är idag. Även i det nyare koret gjordes ändringar i taket. 1289 invigdes den nygamla kyrkan av Biskop Bengt Birgersson under närvaro av brodern kung Magnus Ladulås med sin

65. Curman-Lundberg sid 184. 66. Tagesson sid 6-7.

drottning Hedvig.⁶⁷ I samband med detta invigdes även ett nytt gravkor i en gång mellan det gamla långhuset och den nya kyrkobyggnaden i söder. Även i norr finns en liknande gång.⁶⁸ Johan den III visade stort intresse för kyrkan och lät uppställa tumbor i den södra gången och i sakristian över furstar från 1100-talet samt restaurerade gravkoret från 1100-talets första hälft år 1580, detta ungefär samtidigt som de sista nunnorna i klostret dog.⁶⁹

På 1600-talets mitt intresserade sig traktens adelsfamiljer för kyrkan och fältmarskalken Robert Douglas fick lov att bygga ett stort gravkor intill gravkoret från 1100-talet på långhusets södra del. Den invigdes 1663 och är sexkantigt oregelbundet med järngaller med dubbla grindar uppsatta år 1774 mot långhuset.⁷⁰

En stor restaurering startade på mitten av 1700-talet, då ett nytt torn uppfördes vid ingången i väster men framför allt förbättrades kyrkomurarna.⁷¹ Nästa stora restaurering var på 1840-talet, då man byggde till ett vapenhus i väster.⁷²

En genomgripande restaurering skedde 1915-17 med analyser av kyrkans olika delar samt provgrävningar i golven. 1988 var det dags för ytterligare en med konserveringar av målningar, krucifix och vapensköldar, då man även flyttade högaltaret till en ursprunglig plats vid östra korväggen. Orgelverket i orgeln från 1747 vid ingången togs bort, så att bara fasaden finns kvar. Ny orgel finns vid övergången till koret. Där finns även en predikstol från 1650-talet. I golven finns 14 gravstenar, främst runt koret i öster.⁷³

2.2 Vårfrukyrkan i Skänninge

Den nuvarande stenkyrkan är byggd av tegel på slutet av 1200-talet och är en treskeppig hallkyrka med kor i öster, som är lika brett som långhuset i väster. Den nämns för första gången år 1300⁷⁴ och invigdes år 1306⁷⁵. Ett torn ingår, byggt över långhuset. Den har ingen direkt motsvarighet bland de bevarade medeltidskyrkorna och är genom en utsmyckning av östgaveln därigenom ett unikum i Sverige.⁷⁶ Den byggdes av tyska hantverkare för den stora tyska församling av köpmän, som fanns i staden vid det nyanlagda stora torget⁷⁷, där det förut hade stått en träkyrka från 1000-talets slut och en stenkyrka från 1100-talet och kallades för Garpekyrkan, garpar en benämning då på tyskar.⁷⁸

Väggarna invändigt är flera gånger putsade i vitt, senast 2018, men på något ställe framträder fragment av medeltida målningar troligen målade mellan 1360 och 1365 genom riksdrottens Bo Jonssons försorg.⁷⁹ Fönster och valv har ursprunglig form men är utbytta på

67. Tagesson sid.7 68. ibid sid.13 69. Curman-Lundberg sid 74 70.. ibid sid 74-76. 71. ibid sid 81-82. 72. ibid sid 90 73. Tagesson sid 14-15. 74. Nisbeth sid 14. 75. Wikipedia.org/frukyrkan sid 22. 76 Nisbeth sid 18-19. 77. ibid sid 16. 78. Östgötacorrespondenten 2017.10.14. 79. Nisbeth sid 2. .

1870-talet.⁸⁰ En predikstol hänger vid en pelare till vänster i mittskeppet och införskaffades år 1631 liksom en altartavla vid koret.⁸¹ En orgel från 1772, ombyggd senast 1939, finns på en läktare i väster. 45 gravstenar är lagda i golvet på kortsidorna och i mittgången.⁸²

På 1400-talet påbörjades en nedgång för alla Skänninges kyrkor genom att de med makt och pengar övergick till att stödja den heliga Birgittas nya kloster och kyrka i Vadstena. Två bränder på 1440- och 1460-talen bidrog till nedgången och en av dem drabbade Vårfrukyrkan. 1500-talets två stora indragningar av silver till staten och Gustav Vasas beslut att dra in stadsprivilegierna 1549 samt beslutet att ta material från alla kyrkorna i Skänninge förutom Vårfrukyrkan till ett nytt slottsbygge i Vadstena innebar ett hårt slag för orten, även om man fick sina privilegier tillbaka av Johan den III år 1570.⁸³

På 1600-talets första hälft präglades kyrkan av en intensiv uppvaknings- och nyinredningsiver genom de bättre tiderna för stadens borgare men denna verksamhet avbröts abrupt genom en stor brand 1718 i en av stadens gårdar, som spred sig till kyrkan, där såväl tornspira, delar av yttertak och en stor del av inredningen förstördes. Några månader senare brakade två av kyrkans mittvalv ner och mycket av inredningen vid norra och södra väggarna gick i spillror. De övriga mittvalven revs ner och kyrkan blev en ruin.

Renoveringen påbörjades genast men arbetet gick långsamt framåt, mest på grund av dålig ekonomi. Genom skattelättnader och insamlingar i alla Sveriges kyrkor fick man fram pengar och 1737 startade en seriös restaurering, som pågick litet mer än ett år. 1740 vitmålades alla kyrkans väggar och 1776 byggde man om tornet.

Några större förändringar ägde inte rum förrän 1874-1876, då man utförde en mindre restaurering och en minnestavla av den uppsattes på östväggen. 1927 kom nästa, då man försökte återinställa interiören till hur den såg ut på 1700-talet och bänkinredningen åter blev sluten.⁸⁴

2.3 Vadstena klosterkyrka

Denna kyrka ligger inne i en ursprunglig palatsanläggning, som den heliga Birgitta fick i gåva från kung Magnus och drottning Blanka år 1346 för att bygga ett kloster här, bekräftat av deras son Håkan 1362. I samband med klostrets byggande 1369 påbörjades planeringen av kyrkan med mått som angivits av Birgitta själv i en av hennes uppenbarelser. Den togs i bruk på allvar 1421 men invigdes först 1430 under stor pompa och ståt med kungligheter, biskopar och många av högadelns medlemmar närvarande.⁸⁵

80. Nisbeth sid.16 81. ibid sid.22 83. Rörby-Rörby sid. 25 83. Wikipedia.org/frukyrkan sid 2. 84. Nisbeth sid 26. 85. Sigurdsson sid 3.

Den är en treskeppig hallkyrka med tre lika höga valv och byggd av blå kalksten från Omberg. Koret med högaltare ligger i väster med ett nedsänkt långhus utanför med trappa och i öster finns ingången utan vapenhus. Från början var kyrkan vitkalkad med dekorerade mönster i färg längs tegelvalven, som nu tagits fram vid restaurering 1978 och 1983 och längs den norra väggen fanns läktare för munkar, nunnor och kungligheter, nu rivna.⁸⁶

Klostret gynnades på 1400-talet stort av kungar, drottningar och de med inflytande i samhället, för att dessa skulle beredas gravplats inne i kyrkan.⁸⁷ I kyrkan finns cirka 300 gravstenar, vilka utsatts för omläggningar ett flertal gånger under årens gång, varav 181 idag är lagda i golvet. Den sista omflyttningen ägde rum vid en stor restaurering i historiserad, gotisk stil på 1890-talet, då många stenar belägna mitt i kyrkan flyttades till långväggarna i dubbla rader med medeltidsstenarna förlagda vid södra väggen och vid den nordöstra delen, där det även finns en tumba från 1595 innehållande Gustav Vasas son Magnus, hertig av Östergötland.⁸⁸ De flesta gravstenarna är placerade i väster vid altaret, där även den heliga Birgittas relikskrin finns.⁸⁹

Genom reformationens inträdande och silverindragningarna till staten slutade kyrkans gynnade position och klostrets kamp mot de nya förhållandena gjorde att munkarna fördes 1549-50 och 1595 stängdes klosteranläggningen helt. Kyrkan kom därefter att stå nästan oanvänd och förföll i cirka 200 år. Staden använde den för begravningar och på 1700-talet hölls ibland gudstjänster på somrarna och vid större högtider.

Vid 1800-talets början var den men även stadskyrkan Sankt Per i dåligt skick, varför det beslutades att riva större delen av stadskyrkan och efter restaurering i två omgångar göra klosterkyrkan till ny stadskyrka. 1829 ägde invigningen rum.⁹⁰ Hösten 2018 har en nyrestaurering av pelare invändigt påbörjats.

Intresset för den heliga Birgitta tilltog på 1800-talets slut och ledde till en stor utställning i Stockholm 1918, då många av kyrkans medeltida träföremål restaurerades, för att fem år senare uppställas i kyrkan vid en 550 års fest över Birgittas död 1373. Detta ökade intresset för kyrkan och mängder av forskning om Birgitta och hennes tid har gjorts och två organisationer har bildats med ansvar för kyrkans vård och Birgittas andliga arv.⁹¹

2.4 Linköpings domkyrka

Den nuvarande kyrkan började byggas på 1230-talet under ledning av biskop Bengt av Bjälboätten, bror till Birger Jarl. Då fanns det redan en äldre domkyrka av sten på platsen från 1153. Den nya byggdes utanpå den gamla, som fick fungera under lång tid framåt, för att senare användas som material till den nya. Kyrkan är en hallkyrka och framför allt byggd av

86. Andersson, Ivar sid 21-22 87. Bennett sid 9. 88. ibid sid 9-10. 89. Sigurdsson sid 11-12. 90. Andersson, Ivar sid 12-13.

91. ibid sid 13-15.

kalksten hämtad från stenbrott i Vreta och Borghamn i Östergötland med ingång ifrån väster. På sydväggen finns två skulpturala gotiska portaler från medeltiden. På grund av krig, pest och tidvis dålig ekonomi tog det lång tid att färdigställa kyrkan. Genom att arbetet ibland låg nere under långa perioder, kom man att omväxlande använda stenmästare från Tyskland och England och då den konstnärliga stilen under årens gång förändrades, kom kyrkans nord- och sydvägg, tak och pelare att se olika ut. Vid en vandring från dörr till kor syns detta mycket tydligt i bl.a. blindarkaden.⁹²

Omkring 1350 stod den nya kyrkan färdig men skillnaden i utseende mellan den västra och östra delen gjorde att man önskade bygga ett nytt kor i öster. Detta påbörjades 1408 under ledning av en mästare från Köln vid namn Gierlach. Han planerade ett kor med tre kapell och torn utvändigt mellan dem. På grund av unionsstrider, blixtnedslag i taket och tidvis dålig ekonomi igen kunde det nya koret inte invigas förrän 1499 och tjugo år senare färdigställdes kyrkan, då ett helt nytt kopparkor lades på genom biskop Hans Brasks försorg.⁹³

1500-talet blir ett svårt århundrade för kyrkan medförande besvärliga ekonomiska problem för lång tid framöver. Gustav Vasa skövlade kyrkan på silver 1527 och 1540. Två stora bränder bryter ut 1546 på våren och mycket förstörs inne i byggnaden.⁹⁴ Vid nordiska sjuårskriget intas kyrkan av danskarna 1567 och invånarna i Linköping sätter staden och kyrkan i brand. Takstolar och valv förstörs och kyrkan är nästan fallfärdig. Johan den III låter restaurera tak och valv 1581 samt inköper ett altarskåp med tavla av en känd holländsk mästare, som ställs upp vid högaltaret i 250 år framåt. Nu är verket flyttat till sydväggens östra del.⁹⁵ Idag står i koret en altartavla i tre delar med djärva flammande färger målade av en norsk konstnär Henrik Sörensson år 1935. I början av kordelen finns ett nytt altare från år 2000. På baksidan av altartavlan vänd mot de tre korkapellen finns tre vävda bonader framställande skapelseberättelsen.⁹⁶

På 1600- och 1700-talen fylls golvet av gravplatser inköpta för förnämna släkter och framgångsrika borgare. Epitafer med biskopar hängs upp, främst på sydväggen och pelarna runt koret.⁹⁷ 1750-talet ser ett nytt torn med ingång i väster men då det uppstår problem, främst med sprickbildningar, bestäms det att bygga ett nytt, ett arbete som står klart 1886. I ingången finns två minnestavlor över de två tornens tillblivande. Strax innan det första tornets färdigställande insätts en stor predikstol i kyrkans mittgång till vänster mitt i rummet (1745) och en orgel med utsmyckad fasad vid ingången (1733). Själva orgelverket är dock utbytt 1929.⁹⁸

Kyrkans första stora restaurering ägde rum 1812-13. Då lades golvet helt om och mycket av det som var slitet av inventarierna auktionerades bort. Många gamla gravar demolerades och man flyttade gravstenar så att nord- och sydsidan fick nya släta ytor att gå på. Nu finns

92. Pettersson sid. 8-9 93. Eckerdal sid 26-28 . 94. Petersson sid 51. 95. ibid sid 53-54. 96. ibid sid 70-71. 97. ibid sid 19. 98. Eckerdal sid 60.

de flesta av gravstenarna i korgången runt koret.⁹⁹ Nya restaureringar har företagits på 1850- och 1860-talen, 1930-talets början, 1974 samt i början av 2000-talet i koret.¹⁰⁰

De senaste decennierna har sett tillkomst av ett konstverk till vänster om ingången; Livets träd, avsett för ljusständning (1997) och i det mittersta av korkapellen, Mariakapellet, ett nytt altarskåp (1987) samt ett unikt graverat glasfönster (1998)¹⁰¹ I ett annat av korkapellen, Thomaskapellet, uppställdes 2011 ett nytt altare med inskrift på många språk. Det tredje kapellet i nordöst heter Nicholauskapellet.¹⁰² 2015 invigdes Via Sacra - Frälsarkransen, en promenad runt nord, öst och sydväggarna med två bronsplattor och 18 pärlor nedsänkta i golvet i belysta stenkuber längs vägen.¹⁰³

2.5 S:t Laurentii Kyrka i Söderköping

Den nuvarande treskeppiga hallkyrkan återinvigdes 1497 men då återstod valvslagningsarbete några årtionden till. Redan på slutet av 1200-talet invigdes den gamla kyrkan, enligt traditionen 1296 men den utsattes för en brand 1494 och blev föremål för en radikal ombyggnad. Enbart vissa delar av sakristian belägen i nordost och väggarna runt kyrkan är kvar från den gamla kyrkan. Före byggandet på 1200-talet fanns det en äldre stenkyrka på platsen.¹⁰⁴

Byggnaden är av tegel och rödrappades 1886. I nordväst finns ett väntrum med dörr mot norr, som ursprungligen var ett vapenhus från 1580-talet initierat av Johan III. Utanför rummet finns till höger en gravkammare uppfört 1749-1751. Dessa år gjordes en stor restaurering av kyrkan och en port öppnades åt väster, idag använd som ingång. Samtidigt höjdes golvnivån inne i byggnaden 70 centimeter och nästan alla gravstenar placerades i koret. Några stenar finns i det sydvästra hörnet, där det också finns en gravkammare från 1500-talets slut över en adlig släkt.

Vid den sista stora reoveringen av kyrkan 1975 gjordes en trappa upp till koret och området intill koret sänktes en halv meter, varför golvet kom att luta fram till koret.¹⁰⁵ Den största reoveringen ägde rum 1802 efter ett förslag av hovmålaren Pehr Hörberg, som då också målade en monumental altarmålning, vilken idag hänger till vänster i koret. Väggarna vitkalkades då, något som också gjorts 1975. Vid reoveringen såldes en hel del gamla inventarier och en del äldre föremål lades i malpåse på den nybyggda vinden ovanför sakristian.(1808) Några av dess har sedan återförts till kyrkorummet.¹⁰⁶

Flera epitafer hänger runt kyrkans väggar. Predikstolen från 1669, målad 1723, hänger vid

99. Nisbeth –Estham sid 180. 100. Petersson sid 23-24. 101. ibid sid 26-27. 102. [www. Svenska kyrkan/Linköping/thomaskapellet](http://www.Svenska kyrkan/Linköping/thomaskapellet).

103 Lönnebo sid 2. 104. Unander sid 8. 105. S:t Laurentii kyrka sid 6-7. 106. Unander sid 8-9.

första pelaren i mittgången till vänster och i öster i koret finns en altartavla från 1500-talets början. En orgelläktare finns i väster vid ingången från 1845. Vid norr- och söderväggarnas mitt står nyare orglar från 1970-talets slut.¹⁰⁷

3. LATININSKRIFTERNA OCH DERAS PLACERINGAR I KYRKORUMMET

3.1 Ingången

Två av kyrkorna har latininskrifter att beskåda, när man skall gå in i kyrkan. Vreta Klosters kyrka har en inskrift ovanför ingången på tornet, som talar om att tornet restes på 1760-talet under Adolf Fredriks regeringstid och vem som var landshövding i länet, biskop, kyrkoherde och komminister för kyrkan samt ansvarig arkitekt. Den är svårläst men första raden lyder *An(no) 1764 regn(o). rege Adolpho Friederico* (År 1764 då kung Adolf Fredrik regerade)

Intill den östra huvudingången i Vadstena Klosterkyrka är det dock inte svårt att lägga märke till en inskriftstavla, som meddelar att Guds son har gett avlatsrättigheter till kyrkan, även om inte påven godkänner detta. En översättning till svenska är också uppsatt under tavlan.

Filius Dei loquitur ego dictavi regula(m) et dotavi concedendi indulgencias que su(n)t in ecclesia sancti petri ad vincula in roma. Tu aut(em) sponsa mea si no(n) poteris h(abe)re lic(centi)as et gr(aci)am pape super dictis i(n)dulge(n)ciis sufficit tibi b(e)n(e)d(ic)tio mea ego eni(m) approbabo et confirmabo verbu(m) meu(m) et om(n)es sancti eru(n)t michi testes mater mea sit tibi sigillu(m) p(ate)r meus co(n)firmator et sp(irit)us sanctus adveniencium ad monasteriu(m)tuu(m) consolator.¹ (Guds son talar. Jag har läst upp regeln och medgivit den tillstånd att meddela den syndaförlåtelse/avlat som finns i kyrkan Sankt Petri in Vinculi i Rom. Om du emellertid min brud inte må kunna få från påven tillåtelse och tillmötesgående angående syndaförlåtelserna/avlaterna är min välsignelse till dig tillräcklig. Jag skall nämligen välsigna och bestyrka mitt ord och alla helgon skall vara för mig vittnen. Min moder må för dig vara mitt sigill, min fader borgesman och den helige Ande tröstare för de kommande till ditt kloster.)

Texten är tillkommen på 1380-talet och anslaget och ordvalen röjer att inskriften härstammar från den heliga Birgitta själv. Den är helt riktigt hämtad från hennes uppenbarelser men dock inte kopierad rakt av.¹

Vadstena klosterkyrka är den enda av de fem kyrkorna, som inte har vapenhus. De andra fyra har men de är alla tillkomna efter år 1700. En enda, Linköpings domkyrka, har en latininskrift minnande om när tornet ovanför vapenhuset tillkom. Den finns på väggen till

107. S:t Laurenti kyrka sid 8-10

1.Andersson, Iwar sid 44-45

höger om ingången och består av två tavlor av röd kalksten med grå ramar runt en gyllene text. Tavlorna sattes ursprungligen upp på tornet ovanför ingången men på grund av sprickbildningar fick man bygga om tornet 1877-1886, då man flyttade in tavlorna och även satte upp en ny med svensk text på motsatta sidan av vapenhuset. Den undre av latintavlorna förtäljer att tornet var klart 1758 och vilka som styrde landet, länet och stiftet detta år. Den övre tavlan har text enligt följande:

Ex auctoritate Friderici Regis pii sacrorumque custodis, turris haec campanas sustentatura, cum conclavibus contiguas in ecclesiae usum exstrui coepta MDCCXLVII Ostrogoth.(iam) provinc.(iam) gubernante lib(ero): Bar(one). C(hristophoro). H(enrico). D´Albedil episc(opo). Doct(ore). And(rea) . O(lai). Rhyzelio, A(edis). Praep(osito). Doct(ore). P(etro). Filenio opus inchoatum absolvi sinat Deus O(ptimus). M(aximus) .(Utifrån bemyndigande från den fromme kungen Fredrik, de heligas beskyddare, började detta torn, för att det skulle uppbära klockorna, byggas med sina angränsande rum till kyrkans bruk år 1747, då baron C.H Albedy hil styrde provinsen Östergötland, doktor A.O Rhyzelius var biskop, doktor P. Filenius domprost. Må Gud den Allgode och Högste låta det påbörjade verket fullbordas)

3.2 Kyrkorummets föremål

Anna Blennow konstaterade i sin undersökning om latininskrifter i tidig medeltid, att det var vanligt att hitta dessa på dopfuntar.² Av de fem kyrkorna är det enbart Vadstena, som har en dopfunt med latin på. Den är lätt att finna, då man vid inträdet ser den cirka tjugo meter in i kyrkan där anslagstavlan och bokbordet tar slut. Dopfunten är av kalksten och gjord på 1580-talet³ med en text runt själva skålen från Matteusevangeliet enligt följande: *Qui crediderit et baptizatus fuerit salvus erit. Qui vero non crediderit condemnabitur* (Den som har trott och har blivit döpt skall vara frälst. Men den som inte har trott skall fördömas.)

Vid en blick mot andra sidan i kyrkan, mot nordsidan, ser man en femsidig predikstol, en pulpet på golvet med pannåer av furu, 112x48 cm stora. De är sannolikt tagna från stadskyrkan S:t Per vid flytten på 1800-talet och gjorda år 1576.⁴ De färgade fälten har latinsk text och föreställer fem bibliska män men är till viss del skadade och ofullständiga. Männerna är Kristus som jordens frälsare, Moses med lagtavlorna, evangelisten Johannes två gånger och profeten Mika. Texten med Mika är i bäst behåll och handlar om hans profetia om Sions framtid: *De Sion exhibit lex et verbum Domini de Ierusalem Micha* (Från Sion skall lagen utgå och från Jerusalem Herrens ord Micha) Fortsättningen av uttrycket är den berömda att svärd skall smidas till plogbillar och spjut till vingårdsknivar samt att krig aldrig mer skall utövas. (Se bild sidan 60)

2. Blennow sid 248 3. Andersson , Aron sid 129. 4. ibid sid 132-133.

Texten på en av Johannespannåerna är läslig och är hämtad från evangelistens kapitel 1:17 *Lex per Mosen data est. Gratia et veritas per Iesum Christu(m) exorta est: Joh* (Lagen är given genom Moses. Nåd och sanning har uppstått genom att Jesus Kristus: Joh)

Predikstolar blir genom reformationen ett nytt inslag i kyrkorna, då ordets förkunnande genom predikan är det mest väsentliga i gudstjänsten. Alla fem kyrkorna har predikstolar men latininskriftioner på dem finns endast i Vårfrukyrkan i Skänninge. På predikstolen från 1631 finns två latintexter med utdrag ur Bibeln och på taket ovanför en. Takets inskription är hämtad från femte Moseboks fjärde kapitel vers 2:

Non addetis ad verbum quod vobis loquor neque auferetis ex eo, custodite mandata Dei quae ego praecipio vobis. (Ni skall inte lägga till, till det ord som jag talar till er och ni skall inte ta ifrån från det, bevara det av Gud överlämnade, det som jag befäller er)

På predikstolens nedre del finns ett utdrag ur Johannesevangeliets femte kapitel 24:e versen, om vem som skall få evigt liv och på den övre delen vers 105 från Psaltaren 119: *Lucerna pedibus meis verbum tuum domine et lumen semitis.* (ditt ord herre är en lykta för mina fötter och ett ljus för mina stigar)

I kyrkorummets östra del framme vid koret står även en skadad gravsten lutad mot väggen från år 1400 med latininskriftion. Den är hämtad från S:t Martins klosterkyrka vid rivningen av denna på 1500-talet med en kort text, om att under stenen vilar Margitta, dotter till riddaren Tord Bonde.⁵ *Hic iacet [mar]gitta filia dni(domini) tordonis bonda militis...*

En annan nyhet, som kom med reformationen var sittplatser för alla, detta då utläggningen av bibeltexterna varade ganska länge. Inga sittplatser har latininskrifter men i koret i Linköpings domkyrka finns idag en stol, biskopsstolen från 1999, med inskriptionen *Episcopus Lincopensis*. (Linköpings biskop) I samma kor står ett firsidigt altare från år 2000 med samma text på de fyra sidorna men på fyra språk, svenska, hebreiska, latin och grekiska. Sidan mot kyrkans ingång har den latinska texten *Sanctus, sanctus, sanctus* (helig, helig, helig). Även Thomaskapellet har fått ett nytt altare, invigt 2011 med ett fundament uppvisande "Jag är uppståndelsen och livet" på 17 olika språk. Latinets *Ego sum surrectio et vita* är ett av dem.⁶

Det har alltid funnits mer än ett altare i kyrkorna. På medeltidens slut var altarna många men ett av dem var alltid huvudaltare, benämnt högaltare och ofta försett med en altartavla och altarskåp. Av de undersökta kyrkorna är det endast Vadstena klosterkyrka som har latininskriftioner på sitt. Skåpet är tillägnat jungfru Maria och är tillverkat och inköpt 1520 från en atelje i Bryssel.⁷ På flygeldörrarnas baksidor finns det bilder med de fyra kyrkofäderna Augustinus, Ambrosius, Gregorius och Hieronymus och de fyra evangelisterna. De sista sitter inne i ett hus med rutgolv och grå fondvägg och blickar ut mot landskapet med ett språkband

5. Rörby-Rörby sid 18. 6. Nisbeth-Estham sid 75. 7. Andersson, Aron sid 88-89.

innehållande evangelistens symbol och ett utdrag från den egna bibeltexten. De är från vänster till höger Lukas, Johannes, Matteus och Markus och texterna för de två första enligt följande:

Missus est ā(n)gel(us) gabriel a deo in civitatem galilee cui nomen nacareth ad virginē(m) despō(n)satā(m) viro (Luk 1:26-27 Sänd är ängeln Gabriel från Gud till en galileisk stad, vilkens namn är Nazareth till en jungfru bortlovad åt en man) och *In principio erat verbū(m) et verbū(m) erat (apud deū(m) et deus erat verbum hoc erat in principio apud deum* (Joh 1:1-3 I början fanns ordet och ordet fanns hos Gud och ordet var Gud. Detta fanns i början hos Gud.)

De två följande handlar om att, när Jesus fötts i Betlehem under Herodes regeringstid kom det vise män från österns länder och att Jesus efter uppståndelsen visade sig för lärjungarna och förebrådde dem, för att de inte hade trott på hans uppståndelse.

Intill högaltaret till höger är den heliga Birgittas relikskrin placerat men där finns inga latininskriftioner liksom inte vid tumban till höger om ingången innehållande stoftet av Magnus Vasa, Gustav Vasas son, död 1595. Däremot påstås ligga i Vreta Klosters kyrka, i en tumba, en annan Magnus, son till en dansk kung, i ett av gravkoren på södra sidan av kyrkan. Koret kallas Magnus Nilssons gravkor och latintexterna på tumbans ovansida tillkom på 1580-talet genom Johan III:s försorg.⁸ Denne Magnus dog 1134 och lockhällen har runt om majuskelinskriften *Nobilium proles Magnus probitate probatus quem tegit haec moles tibi sit rex celice gratus*. (Högättade Magnus av beprövad redlighet som denna sten täcker må den himmelske kungen vara dig nådig) I mittfältet finns ytterligare en latininskrift sägande att Magnus var son till kung Nils i Danmark och barnbarn till kung Inge genom dottern Margareta samt att han, vald till svears kung, blev dödad av sin morbror Ragvald.⁹

Ragvald har också ett gravkor intill Magnus gravkor med en sarkofagliknande tumba av samma slipade röda kalksten som Magnus tumba. Latintexten, även den tillkommen genom Johan III:s inverkan, lyder *Hic jacet Ragvaldus, suecorum gothorumqz rex, ingonis regis, huius monasterij fundatoris, filius, qui a vestrogotis in villa carlebij est occisus anno salutis 1139 indignissime cui(us) a(n)i(m)a ap(u)d deum perpet(u)o gaudio fru(at)u(r)*. (Här vilar Ragvald svear och göters konung, son till kung Inge, detta klostets grundare, som mycket skamligt dödades vid Carleby gård av västgötarna i frälsningens år 1139, vars själ skall hos Gud njuta av den eviga glädjen)

På andra sidan av Magnus gravkor i den södra korarmen finns en tredje tumba, likadan som Ragvalds, över Sune Syk, föregiven prins av Sverkersätten. Den sönderspruckna lockhällen har även den en, från Johan III, latininskrift. *Swercheri natus suno sych jacet hic tumulatus, gaudeat in celis roget hoc quicumque fidelis*. (Sune Syk, Sverkers son, ligger här begravnen, må han glädja sig i himlen, detta må varje rättrogen be om)

8. Tagesson sid 11. 9. Curman-Lundberg sid 168 .

Slutligen finns i korets sydöstra hörn ytterligare en röd kalkstenshäll från 1580 med latininskrift över Kung Inge den yngre, död 1110 och hans gemål Helena sägande att de grundat klostret och att kungen blivit förgiftad på Vreta gård.¹⁰

I Linköpings domkyrka står två tumbor, den ene placerad i Nicholauskapellet, med latinord troligen från 1640-talet, kallad Ulfsparras grav efter ståthållaren Erik Göransson Ulfsparre och hustrun Beata Oxenstierna. På de fyra sidorna har längts ut satts kvinnofigurer symboliserande åtta dygder. Över figurerna finns orden för dygderna på latin. På nordvästra *Temperantia* (måttfullhet) och *Fortitudo* (styrka) och på sydsidan *Fides* (tron) och *Spes* (hoppet) samt på kortsidorna *Prudentia* (klokheten), *Caritas* (kärleken), *Justitia* (rättvisan) och *Patientia* (tålmodigheten)

3.3 Kyrkorummets väggar och pelare

3.3.1 Linköpings domkyrka

Linköpings domkyrka är den av kyrkorna som har flest minnestavlor på väggar och pelare med inskriftioner på latin. Vid inträdet i kyrkorummet syns till höger ett flertal epitafer längs hela sydväggen. På de två närmast ingången, som är av ungefär samma utformning, lyser på den ena de översta raderna med gyllene stora bokstäver *Deo gloria lectori salus* (Ära åt Gud, hälsa åt läsaren) och efter några rader med mindre text *Haqvinum Spegel* och *Anna Schultin*. Spegel är känd som en av de förnämsta diktarna under sin levnadstid men också som biskop i Linköping åren 1692-1711 och ärkebiskop 1711-1714.¹¹ De sörjande döttrarna har enligt epitafet satt upp monumentet och menar att paret levttätt förenade i kristen tro och ömsesidig kärlek samt i en iver att göra det goda, för att därefter omtala när föräldrarna dött, fadern som ärkebiskop och modern efter att ha fött fem barn efter 31 års äktenskap.

Den runt utformade tavlan slutar med *Vale et vive ut discas mori. Memento igitur mortis et parce mortuis*. (Farväl och lev så att du lär dig att dö. Kom således ihåg döden och skona de döda) Eftersom det till höger om tavlan finns ytterligare en epitaf med latintext över Spegels son Jakob, som dog 1705 och som i mycket påminner om föräldrarnas, pekar mycket på att Haqvin Spegel själv förberett både utformande och innehåll i sin egen epitaf.¹² Sonen dog vid nitton års ålder och epitafet ett förhärligande av sonens alla goda egenskaper och vilken stor sorg de bägge föräldrarna drabbats av efter dennes korta dödskamp. Efter två adelsvapen med svensk text följer på väggen två porträtt av Martin Luther och Philip Melancthon skänkta till kyrkan 1621 och troligen målade vid samma tid med namnen på latin över deras huvuden *Martinus Lutherus* och *Philippus Melancthon*.¹³ Exakt samma porträtt finns i S:t Laurentii kyrka i Söderköping.

10. Curman-Lundberg sid. 167 11. Nisbeth-Estham sid 211-212 12. Nisbeth-Estham sid 213 13. ibid sid 259-260

Den sista epitafen på väggen innan den stora sydporten är också kyrkans äldsta epitaf från 1610-talets slut över domprosten Israel Olavi, död 1614. Den innehåller en bild av domprosten, hans hustru, tre söner och två döttrar knäböjande framför en öppen bibel. Under bilden finns en tavla med skadad text på latin och på svenska, svår att läsa idag. Ett ramverk runt om har tillkommit senare och över bilden läses en text på svenska författad av Haqvin Spiegel. Under epitafet har hängts upp två svarta tavlor med guldtext på latin från 1700-talets slut. Den till vänster ger personalia om Israel Olavis son Israel, adlad Lagerfelt och hans andra hustru Christina Maria och till höger fakta om sonsonen Gustav Adolf Lagerfelt, död 1769 och hans hustru Maria Christina. Vid sidan om hänger två av släktens begravningsvapen.

Sacras exuvias viri longiore vita dignissimi quam abnuentibus fatis concedē(n)t facta pijs superstitū(m) manibus hoc compositas tumulo venerare viator et plura si cupis paucis accipe Samuel Enander hic situs qui praeposito Enebyensi Nicolao satus patrem sequendo praetergressus viri sacri implevit fastigiū(m). (Vörda vandrare de heliga resterna av en man, mycket värdig ett längre liv, som hans gärningar skall medgiva honom trots ödets vägran, resterna som är lagda i denna grav genom de efterlevandes kärleksfulla händer och önskar du mera, motta med få ord: här ligger Samuel Enander, son till Nicholaus, föreståndare i Eneby, som genom att följa efter, överträffande sin fader, nådde en helig mans högsta ställning).

Denna text är början av en mycket lång beskrivning av biskopen Samuel Enanders liv, död 1670, som fästs på en gravsten infogad i sydväggens nedre del en bit längre ner från Israel Olavis epitaf. Gravstenen fungerar också som epitaf. Enander var först lektor i Linköping och via superintendentskap i armen i Tyskland och Kalmar blev han slutligen biskop, först i Kalmar och sedan i Linköping från 1655.

Intill denna rödgrå stenhäll hänger på väggen den altartavla som Johan III köpte till domkyrkan 1581, för att gottgöra sin fars vilda framfart i kyrkan. Den är målad av den holländske mästaren Maarten van Heemskerck och uppsattes på 1540-talet i Alkmaar.¹⁴ Det finns två dörrar hängande ut på sidorna och det helt öppnade altarskåpet är åtta meter brett. Tavlan föreställer Jesu död på korset och längst ner har målaren placerat sitt namn och årtal, som om de blivit inhuggna i sten. *Martinus Heemskerck me fecit fieri anno domini 1540* (Maarten van Heemskerck gjorde mig, den blev till år 1540) På den vänstra dörren mellan de två målningarna står *Nil novi praeter crucifixi vulnera Christi ego meritis culmina scando poli*. På den högra dörren finns också två bilder med den mellanliggande texten *Dum circumspicio dum sollicitusque laboro quo scandam coeli culmina gradu*. Bilderna och texten hänger ihop och betyder: Medan jag tittar mig omkring och lider, orolig över hur jag bestiger himlens höga höjder, vet jag ingenting förutom den korsfäste Kristus sår, det är genom hans välgärningar jag stiger mot himlens höjder. Framför tavlan har nu placerats ett litet altare påminnande om att före 1812-13 års restaurering hade hela sydväggen flera skrank med altare framför

14 Nisbeth-Estham sid 49-50.

epitaferna.¹⁵

Mellan altartavlan och Thomaskapellet är uppsatt en epitaf av sten av friherre Jacob Buren-sköld med inskrift på latin. Texten handlar mest om hans liv men också kortfattat om hustrun Anna Appelgrens fram till 1710, då han blev överståthållare i det då pestsmittade Stockholm. Årtalen för deras död är tillagda vid ett senare tillfälle underst i texten. Ovanför epitafet finns en medaljong omgiven av palmkvistar med en inskription på latin, idag svår att läsa.

På en korpelare mittemot Israel Olavis epitaf hänger en annan epitaf över domprosten Petrus Simonis Löfgren samt en tavla föreställande domprosten ovanför epitafen. Guldtex-ten är på latin och förklarar vilket rättskaffens liv den döde fört och hur han överglänst andra i kunskaper i den kristna tron men aldrig tvekat att bekämpa brott genom klander, hot och uppmaningar. *Non sceleribus connivisset, non moliter palpasset sed ex verbo divino obiur-gasset comminatus adhortatus esset* (han hade inte blundat för brottsliga gärningar, inte overseende ställt in sig, utan från det heliga ordet hade han tillrättaviserat, hotat, uppmanat) Sedan följer att tillsammans med hustrun Apollonia och barnen i en grav mittemot väntar han på uppståndelsen efter att ha dött 1691. Överst på epitafet har fastsatts en uppslagen bok med en inskrift från Apostlagärningarna kapitel 7:59 *Domine Iesu suscipe spiritum meum*. (Herre Jesus motta min ande)

På nästa korpelare vettande mot sydväggen hänger två tavlor, den ene av sten och den andra av trä. Den översta trätavlan visar Bjälboättens vapen med texten *Arma Gotorum* (göternas vapen) och den ingår idag i det stora riksvapnet och är ursprungligen uppsatt 1588 men renoverad 1693.¹⁶

Stentavlan i svart med vit latinskrift har överskriften *Fundatio Templi Lin* (Linköpings dom-kyrkas grundläggning) Tavlan är från 1660 och en kopia av ett original från omkring år 1600. Första meningen säger att kyrkan skulle vara grundad år 813 under en kung Björn (Berane), en uppgift som betvivlats av de flesta som skrivit om kyrkans historia, bl.a. Haqvin Spegel och Andreas Olavi Rhyzelius, bägge biskopar på 1700-talet. Texten anger också att kyrkan brunnit fyra gånger, den sista under Erik XIV:s tid. *Ano 1567 sub rege Erico 14.*¹⁷ (Se bild sidan 61)

Även Rhyzelius har en epitaf i kyrkan, på en korpelare vid högkoret vettande mot nord-väggen. Dessutom har han på samma pelare låtit hänga upp en epitaf över sin döda hustru Catharina Ihre och hennes föräldrar, av vilken fadern, Thomas Ihre var domprost i kyrkan 1717-1720. Rhyzelius själv blev domprost efter sin svärfar, en post han lämnade för att bli

15. Nisbeth-Estham sid 202,215 16. ibid sid 258-259. 17. ibid sid 257-258.

biskop i samma domkyrka åren 1743-1761. Bägge epitaferna omtalar att biskopen dog 1761. Rhyzelius tavla slutar med två ord på hebreiska men för övrigt är all text på latin.¹⁸ Rhyzelius var ju en ivrig förkämpe för latinstudier och medlem av det Litterära och Vetenskapliga sällskapet i Uppsala, vilket budskapet på slutet av hans epitaf berättar. *Dicere de studiis scriptis vitaeque tenore si quid scire velis posteritatis erit* (det skall vara eftervärldens sak att svara om du må vilja veta något om de vetenskapliga strävandena och den egenartade utvecklingen av livet)

Enligt epitafet, som är en av de sista på latin av sitt slag i kyrkan, tog han sitt släktnamn Odenrantz 1751 och berömde sig själv som sin släkts och stånds Fenix. (*Phoenix gentis et ordinis sui*) Mitt emot pelarnas två epitafer hänger på nordväggen en annan epitaf, som anknyter till fågeln Fenix. Den svarta marmortavlan berättar om prosten och kyrkoherden i Risinge, Erik Phoenix, död 1695 och hans hustru Elisabeth Drew, död 1705. Texten på latin behandlar parets levnadslopp och epitafiet är uppsatt av deras två söner. På sidorna finns kolonner och på de två kapitälerna finns fågeln Fenix med korta latinsentenser till vänster. *In terris mihi nulla quies* (på jorden finns för mig ingen ro) och *Mox aderit sperata dies* (snart skall förhoppningens dag närma sig)

Längst ner på monumentet finns ytterligare en hänvisning till fågeln Fenix, en text från dåtidens Kollosserbrev av Paulus, som lästes upp på begravningen. *Text:funebris: Coloss 3 v. 1.2.3.4. Ut proprio surgit redivivus funere Phoenix consumtis fulgens clarior exuviis sic nos post mortem fato meliore renati, surgimus et nobis vita perennis erit.* (Som fågeln Fenix åter levande reser sig från sin egen grav, klarare mer lysande än sin förbrukade klädnad, reser vi oss sålunda efter döden återfödda till ett bättre öde och för oss skall livet vara evigt)

I kyrkan finns även fem epitafer från 1700-talet med svensk text, bl. a över två av Rhyzelius biskopsföreträdare. Ett flertal epitafer rensades bort vid restaureringen 1812-13. Den ståtligaste är dock rest över biskopen Johannes Terserus, biskop först i Åbo men sedan avsatt, för att några år senare bli biskop i Linköping 1671-1678. Denna epitaf sitter på sin ursprungliga plats på den sydvästligaste av högkorets pelare och vetter in mot koret. Den döde biskopen ligger i vit marmor på en svart sarkofag och på dennes framsida är inlagd en vit tavla med inskription på latin, sägandes när biskopen föddes och dog och om hans båda biskopsuppdrag. Ovanför kroppen hänger en inskriftstavla med 36 distika författade på latin av Johannes Columbus, professor i latin i Uppsala och överst en uppslagen bibelbok med latininskrift hämtad från Psaltaren 71:17. På monumentets sida åt vänster står *Pet:Schült inu(ssit): et fecit.* (Petter Schültz har ingraverat och utfört detta). Terserus var en omstridd teolog, som var motståndare till den lutherska ortodoxin och en av lärarna till drottning Kristina, vilken gynnat denne fram till sin avgång.¹⁹

18. Nisbeth-Estham sid 216-217 19. ibid sid 202-204 .

De två äldsta inskrifterna är medeltida och är fastsatta på samma pelare som Rhyzelius två epitafer. Den ena är den just nu äldsta latininskriften i landet, nämnt redan på sidan 11. Textfragmentet från en Eskilstunakista lyder *Memento me - num tuum*. (Se sid 11). Bredvid stenstycket finns hela textutdraget på ett papper på latin med översättning till svenska, en av de få av sitt slag i de undersökta kyrkorna. Strax intill hänger en annan sten, som tillslutit en relikgömma, tidigare placerat i Mariakapellet. Reliken skulle vara en bit av Marias hår skänkt till kyrkan av biskop Henrik år 1283. Majuskelinskriften från 1412 är idag *pensi: en[rico]:in:quo:he:rel....:sunt:condite:de:capill:virginis:marie:ge[netric]i[s]* (utfört av Henrik, i vilket följande relik är nedlagda av Guds moders jungfru Marias hår)²⁰

I de tre gravkapellen finns också inskriptioner på latin. På mittväggen i Nicholauskapellet är år 1864 inmurat biskop Nicholaus Hermannis gravsten från 1391.²¹ Denna sten är en av de få gravstenarna från medeltiden som är hel i kyrkan, vilket kanske visar den respekt, som alla år har visats denna person för hans arbete för den heliga Birgitta och hennes Vadstenakloster. Texten på gravstenen finns i flera böcker om medeltidens religiösa liv: *Hic osgotor(um) presul nicholaus humatus. Mens pia vas mor(um) celesti docmate grat(us)]. Anna(m)birghita(m) solle(m)pnit(er) hystoriavit Ansgarii vita(m)celebriq(ue)stilo decoravit*. (Här är östgötarnas biskop Nicholaus begravd. Ett fromt sinne, en sedernas kärlek älskad för kunskaper i det himmelska. Anna, Birgitta har han högtidligt skrivit historia om och Ansgars liv har han hedrat med flitig penna) På bågen till stenen står det en angivelse om när han dog. På ett språkband finns texten *Euge serve bone e intra in gaudium D*. (Rätt så, du tjänande gode man, gå in i Herrens glädje)

På den högra väggen i Mariakapellet är insatt en minnesten om arkitekten och byggherren till korkapellen. Det är möjligt att denne själv gjorde tavlan och att den sattes upp långt efter hans död i samband med förfärdigandet av kapellen på 1490-talet.²² Texten lyder: *Magister Gierlach de Colonia fecit istam capellam. Orate pro me* (Mäster Gierlach från Köln gjorde detta kapell. Be för mig)

Det tredje kapellet, Thomaskapellet, domineras av minnesmonumentet till Ture Bielke och hans hustru Margareta Sture och deras 1597 döde son Johan Bielke. Ture Bielke var riksråd, ägare till Sturefors gods utanför Linköping och en av de fem personer som avrättades vid Linköpings blodbad år 1600 av hertig Karl, son även han till Gustav Vasa. Denne medgav begravningsplats för den avrättade i kyrkan men inte till ett uppförande av ett monument. När Karl dött som kung 1611, motsatte sig inte sonen Gustav II Adolf ett minnesmärke och änkan lät beställa ett stort monument, som troligen uppsattes något av åren efter hennes död 1617.²³ På själva tumban finns en svensk text med uppgifter om de döda. Bakom tumban syns en fondvägg med två avdelningar med inskrifter på latin. Det finns ett ramverk runt

20. Nisbeth-Estham sid 82. 21. Ljungstedt sid 360. 22. Cnattingius sid 351. 23. Nisbeth-Estham sid 190-191.

om med ornamentik och ett par kartuscher, också med latininskriftion. Kartuschernas är *Debita pars terrae cubat hic pars altera caelo vivit. Virtutis fama perennis erit* (Den del, som är bestämd åt jorden, ligger här, den andra delen lever i himlen. Ryktet om dugligheten skall vara för evigt) och *Corpus humo tegitur petiit diviniior astra mens. Clarum vasto nomen in orbe manet* (Kroppen täcks av jord, den gudomligare själen har uppsökt stjärnorna. Det berömda namnet förbliver kvar på den vidsträckta jorden.)

Det vänstra av de två inskriftsfälten innehåller uppgifter om Ture Bielkes liv och att sonen och hustrun ligger i tumban. Den högra är en betraktelse över livet och döden och börjar med att ödesgudinnan kan drabba vem som helst, att de som lever men är dödliga skall förakta livets glädjeämnen och endast lita på Gud men dock ändå försöka leva lyckliga samt att fred må råda i landet. Stycket avslutas med förhoppningar om den döde: *Mens suavis Olympo gaudeat extincta et molliter ossa cubent* (den ljuva utsläckta själen må glädja sig i Olympen och de döda benen må ligga mjukt.)

3.3.2 Vadstena klosterkyrka och Vårfrukyrkan i Skänninge

Om det finns många epitafer med latininskrift i Linköpings domkyrka från 1600- och 1700-hundratalet, så är det tvärtom i Vadstena klosterkyrka, vilket kanske inte är så underligt med tanke på att kyrkan nästan inte alls användes under dessa århundraden. Det finns många adelsvapen på den norra väggen men ingen med text på latin. På sydväggen mitt finns dock en tavla från 1631 föreställande jungfru Maria med ett naket barn omgiven av två änglar med blommor i händerna och ett fat med frukter. Tavlan är överförd från S:t Perskyrkan vid nedläggningen 1829.²⁴ Nedtill syns ett vitt skriftband med den latinska texten *Auctori rerum nascenti e Virgine passim, laeta uvas, poma et lilia fundit humus. Nos animae viles cur huic non rite paramus: Mentem animam(ue), pium, puraq'(ue) corda Deo.* (Jorden strör vitt och brett åt världens skapare född av jungfrun rikligt druvor, frukter och liljor. Varför skaffar vi oss usla själar oss inte med rätta inför Gud ett fromt sinne, och en from själ och rena hjärtan)

Vårfrukyrkan uppvisar många epitafer och alla har svensk text förutom en med enbart latin. Dock finns det på några av dessa enstaka uttryck på latin. På norra väggen mot väster har rådmannen Tomas Alexandersson på sin epitaf från 1671 låtit skriva in kalvinisternas motto *Soli Deo gloria* (ära endast åt Gud). Magnus Jönsson, kungens befallningshavare i Wadstena län och hans hustru Maria har längst upp på sin epitaf från 1663 på norra korpelarens östra sida placerat orden *Aetatis suae* (deras ålder) och angett dödsåren samt hur gamla de var då.²⁵ På två av epitaferna från 1600-talets slut med svensk text återges längst ner vem som

24. Andersson, Aron sid 92-93 25. Rörby-Rörby sid 27-28

gjort dem och orden *inventor et sculptor*.(skapare och snidare)

På den nedre södra pelaren vänd mot mittgången sitter en trärelief uppsatt 1985 gjord av en Skänningekonstnär efter en förlaga från San Marcokyrkan i Florens minnande om S:t Ingrid, som med sina bröder inrättade det första dominikanerklostret för nunnor i Skänninge på 1200-talets mitt Den latinska texten lyder *Pro gloria S:ta Ingrid in angelorum curia* (till S:t Ingrids ära i änglarnas rådsförsamling.)²⁶ En trärelief är också uppsatt på den norra pelaren med texten *Ave Maria, Ave Maria*.(Var hälsad Maria)

Den enda minnestavlan med text enbart på latin hänger till höger om koret sammanhängande med en skriftlös grav precis under tavlan. I graven ligger tre präster och epitafet handlar om den ene av dem, David Dalinus, död 1672. Inskriften utgörs av personalia om prästen och hans hustru samt om deras ovanligt många barn. (Se bild sidan 60) Även Luther och Melanchton är porträtterade på två av pelarna vettande mot mittgången med namnen på latin men också årtalen för födelse och död finns längst ner på tavlorna från ortodoxins tid. *Natus.. Mortuus*.(Född..Död) Altartavlan från 1631 är en kopia av Domkyrkans i Linköping men har endast latininskriftion på en av flygeldörrarnas baksida. *Passio et resurrectio D(omini).N(ostri). Jesu Christi*.(Jesus Kristus vår Herres lidande och uppståndelse)

3.3.3 S:t Laurentii och Vreta klostrets kyrkor

Liksom i Vårfrukyrkan finns det många epitafier i S:t Laurentii kyrka och de flesta har inskriptioner på svenska. Framme i kyrkan vid ingången till sakristirummet är två med enbart latin-text uppsatta. Bägge berör adelsmannen Göran Gyllenstierna och är från 1576.²⁷ Till höger om dörren hänger den ene som behandlar personalia om honom själv och hans hustru Christina Nilsson Grip och början lyder: *Epitaphium generosi et pii d(omi)ne d. georgii ab aurea stella eiusque coniugis nobilissimae christinae a gryp quibus inferiae pariter factae sunt 17 feb(ruario). anno 1576* (epitaf över de högättade och fromma herr Göran Gyllenstierna och hans hustru den mycket ädla Christina av ätten Grip, vilka tillsammans har lagts under jorden den 17 februari 1576.) (Se bild sidan 60) Den andra epitafet om paret finns till vänster om dörren men på nordväggen och har en bild med en kort latininskriftion gällande året.

Mitt på samma nordvägg är en epitaf från 1625 över hövitsmannen Lars Olofsson och hans hustru Helena uppsatt.²⁷ Den har en lång svensk text men slutar på latin: *ut victrix laurus semper viret enthea virtus*. (såsom lagerkransen är för den lyckosamme så blomstrar alltid den av Gud inspirerade kraften.) Även den motsatta väggen i söder har en svenskt textad epitaf med ett kort uttryck på latin. Den berör Söderköpings förste postmästare, tillika en tid borgmästare, Erasmus Rizander, död 1687.²⁸ *Ex solo coelum* (från jorden till himlen)

26. Rörby-Rörby sid 33 27. Unander sid 65 28. ibid sid 68

Inkommen i långhuset i Vreta Klosters kyrka ser man en epitaf i trä uppsatt i mittskeppet på första pelaren till vänster om mittgången. I den svenska inskriptionen är inlagt den latinska sentensen *Soli Deo gloria* (ära enbart åt Gud.) Det finns även ett porträtt av de döda, kvartermästaren Måns Haraldsson och hans hustru Karin Olofsson och den är från 1689.²⁹

Det finns ytterligare två epitafer i kyrkan och bägge har enbart inskriptioner på latin. En är placerad på väggen i mittskeppets södra sida, en målning gjord 1650 föreställande prosten och kyrkoherden Nils Magnus Palumbus med sina två hustrur och tio barn knäböjande framför Jesus på korset.³⁰ Endast texten i början är läsbar och den startar med *Salvator mundi salva nos* (världens frälsare rädda oss) för att sedan fortsätta med vers nio från Första brevet till tessalonikerna med begynnelsen på tavlan *Deus non posuit nos in iram, sed acquisitionem salutis, per dominum nostrum Iesum Christum qui pro nobi[s] mortuus ...*(ty Gud har inte bestämt oss till vrede utan till förvärvandet av frälsning genom vår herre Jesus Kristus som dött för oss.)

Den andra minnestavlan är uppsatt 1721 i valvbågen mellan högkoret och norra korarmen och handlar även den om en av kyrkans pastorer och kyrkoherdar, Arvid Borenius.³¹ Den latinska texten inramas av en blomsterslinga och tar upp kyrkoherdens karriär från skolan i Eksjö till tjänsten i Vreta Kloster via tjänster som rektor vid gymnasierna i Linköping och Uppsala. Ett utdrag ur den berömmade framställningen är *Fortunae exemplum rarum, costans tamen virtutum cultor*. (ett sällsynt exempel på framgång likväl en ihärdig anhängare av dygd.) (Se bild sidan 60)

I familjen Douglas stängda gravkammare finns även från 1665 en barnkista med inskriptionen *Memento mori* (tänk på att du är dödlig) samt en 1621 erövrad hjulbössa med latin på.³²

3.4 Kyrkornas golv

3.4.1 Vreta Kloster kyrka och S:t Laurentii kyrka

Vid Vreta Klosters altare i koret är tre medeltida gravstenar lagda i golvet. De ser alla lika ut och är från 1300-talet.³³ En är helt oläsbar men två innehåller namn på kvinnor med latininskriftion och kan delvis läsas. *Obiit soror Maria cuius inmemor non sis Maria* på den ena och på den andra finns bl. a. namnen *Katarina, Margareta*. Den första inskriptionen säger att du inte må glömma den döda syster Maria och har en årsbestämning, som har tolkats till 1346.³³ Den andra stenens text finns längs kanten men mittfältet har använts på nytt år 1571 och har en latininskriftion handlande om att graven innehåller makan Ingrid till en av

29. Curman-Lundberg sid 143 30. ibid sid 135 31. ibid sid 131 32. Curman-Lundberg sid 163 33. ibid sid 138

kyrkans förra pastorer Lars Ragvaldsson.³⁴ *Obdormuit in Christo an(n)o d(omi)ni 1571. 31.IA Ingridis Georgii Trugilli. Strenui militis olim in Ravenes consobrina et coiunx d(omi)ni Lauretij Ravaldi huius monasterii quoda pastoris et qui Chri(sti) ecclesiae hic sincera et pura legis et eva(n)gelij(o) praedicatione 20 annos praefuit hic sepulta iacet.* (I Herrens år 1571 den 31 januari insomnade i Kristus Ingrid och ligger här begravnen, syskonbarn till Göran Tyrgilsson på Ravenäs fordom en tapper krigare. och maka till herr Lars Ragvaldsson, detta klosterns forne pastor, som förestod denna Kristi kyrka genom att rent och oförfalskat predika lag och evangelium under 20 år)

Intill är ytterligare en gravsten med samma prästs fyra barn, tre söner och en dotter, som alla dött år 1566.³⁵ *Hic requiescunt Ravaldu, Zacharias et Ericus Lau-tij cu(m) sua sorore Ingrid resurrectione iustoru expectates....* (här vilar Ragvald, Zacharias och Erik Larssöner med sin syster Ingrid förväntande de rättfärdigas uppståndelse)

Av kyrkans övriga elva gravstenar har två stycken latintext men samtidigt även svensk text. På den ene finns endast uttrycket *Hodie mihi, cras tibi* (Idag är den för mig, imorgon för dig) och tillhör Måns Haraldsson och hans hustru från 1693 och ligger i mittgången precis under parets epitaf nämnt på förra sidan. Den andra stenen är placerad i korets mittgång och är från 1667. Överst på den står *Homo bulla: memento mori.* (Människan är en bubbla, kom ihåg att du är dödlig) Mittfältet startar med *Mors certa, hora incerta* (Döden är säker, tidpunkten osäker) samt med text att graven innehåller stoftet av Laurentius Palumbus, hans två hustrur och åtta barn, son till samma Palumbus som har en epitaf i mittgångens södra sida. Texten slutar med *Per tua mundamur sanctissima vulnera Iesu mors tua sit nobis, gloria, vita, salus.* (Jesus, genom dina heliga sår renas vi, må din död för oss bli till ära, liv, frälsning) Stenen avslutas med en svensk psalmtext.

S:t Laurentii kyrka i Söderköping har nästan 80 gravstenar i sitt golv och alla utom åtta finns i koret. Nästan inga stenar finns kvar på ursprunglig plats och många är fragmentiserade och nästan oläsbara. Inga finns kvar från medeltiden utan den äldsta är från 1564 med svensk text och latinuttrycket *Hodie mihi, cras tibi*, en inskrift hämtad från Bibelns apokryfskrift Jesus Syraks vishet kapitel 38 vers 22. Denna vers finns på sammanlagt nio gravstenar, varav sju från reformationstiden och två från ortodoxins 1600-tal. En sten från 1606 har enbart denna inskription. En annan sten från 1737 har enbart uttrycket *Memento mori.*

Lite längre latininskrifter har tre av gravstenarna. De är från 1598, 1701 och 1749 och härrör alla till präster tjänstgörande i kyrkan. Den äldsta är lagd över kyrkoherden Johan Prytz första hustru Margareta Pedersdotter och startar överst med ett bibelord ur Jesaja 40:6, där första raden lyder *Omnis caro ut foenum et omnis gloria ejus quasi flos agri.* (Allt kött är liksom gräs och all dess härlighet såsom en blomma på marken) Därefter läses *Mors servat legem. Tollit cum paupere regem. Longius aut proprius mors sua quemque manet.* (Döden

34. Curman-Lundberg sid 138-139 35. ibid sid 13

håller vakt över lagen. Den för bort den fattige tillsammans med kungen. Förr eller senare väntar död på var och en) På nedersta delen finns en dikt skriven av den sörjande maken på åtta rader om den döda hustrun och de tre döttrar som dött före modern. De första två lyder *O fragilis luti figmentum spicula dira terribilis mortis pectore pende rogo.* (O en figur av bräcklig lera! Jag ber dig, överväg i ditt bröst den skrämmande dödens grymma pilar)

Minnesstenen från 1701 är över kyrkoherden Krister Kristofersson och hans maka Elisabeth Drysenius och tar upp mannens födelse, karriär som lektor i Linköping och prästtjänster, den sista i Söderköping från 1674 till 1701 och slutar med *Soli Deo gloria.*

Den tredje gravstenen består av enbart en lång rimmad dikt skriven av kyrkoherden själv om sitt liv från 1686 till 1749 med tjänstgöring i Söderköping de sista tio åren av sitt liv. Dikten består av 24 rader och har anspelningar till antika texter, såväl kristna som profana, bl.a. till Vergilius Aeniden. Efter diktens slut anger författaren Karl Echman på svenska att han "själf författat grafskriften." De första nio raderna är enligt följande:

<i>Anno 1686. Mundum nudus hunc intravi</i>	År 1686 . Jag inträdde i denna världen naken
<i>Lucem vidi et peccavi</i>	Ljuset såg jag och jag syndade
<i>naturali vitio.</i>	med naturlig synd
<i>Clemens fuit Summus Deus</i>	Den högste Guden var nådig
<i>et Salvator Christus meus</i>	och min frälsare Kristus
<i>numine propitio,</i>	genom försoning med gudomligheten,
<i>Laborare et orare,</i>	Arbeta och be,
<i>Artes Palladis amare</i>	Att älska den palladiska konsten
<i>dulce fuit otium</i>	har varit min ljuva fritidssysselsättning

Sedan följer några rader om att han läst i Uppsala och arbetat i Linköping för att avsluta sin tjänstgöring i Söderköping.(Slutet på dikten följer på sid 48.)

På en av gravstenarna från 1623 finner man både latin och tyska. Den döde mannen, Fries från Holland, hade varit trädgårdsmästare vid något av de kungliga slotten runt omkring Söderköping.³⁶ De latinska insticken i texten är *Vita mea Christus mori mihi lucri* (Kristus är mitt liv och att dö en vinning för mig) och *Per ostia mortis est nostrae sortis transire.* (Vår lott är att gå igenom dödens portar)

Både latin och svenska finns på två gravinskrifter. Den ene från 1599 har namnet och dödsdagen på svenska och att åldern var 26 år, med slutorden *Memento mortis.* Den andra från 1594 har uttrycket *Abit, abit populus meus in pulcritudine pacis,* (mitt folk går bort, går bort

36. Unander sid 83

i fridens härlighet) och en rad om att för att leva klokt skall man lära sig att dö och i en kartusch i mitten texten *Est mansio firma piis* samt runt stenens kanter *Hospitibus similes ad tempus in orbe vagamur parta sed in coelo*. (Vi vandrar en tid på jorden liksom främlingar, men i himlen är en säker vistelse förskaffad åt de fromma) Sist kommer den svenska texten med vem som är begravnen under stenen och när. Vilka yrken de sista både hade framgår inte av inskriptionerna.

3.4.2 Vårfrukyrkan i Skänninge och Vadstena Klosterkyrka

Av Vårfrukyrkans 45 gravstenar, placerade i golvet, finns det ingen med enbart latininskriftion. Fyra har dock inte enbart svensk text. En av dem är från medeltiden och flyttad till kyrkan från S:t Martins kyrka, när den revs på 1500-talet. Texten från 1406 handlar om att riddaren Götstaf Mattsson och hans son är begravna under stenen. Sannolikt har även hustrun Gertrud Lagesdotter varit begravd där.³⁷ Stenen har återanvänts, osäkert när och är placerad i mittgången slut framför altaret.

Två finns vid altaret och är från ortodoxins tid. Den ene var kyrkoherde och den andre en hustru till kyrkoherde i kyrkan. Mannen lagd till höger efter mittgångens slut har på latin en anspelning från Uppenbarelsbokens kapitel 14, att de är saliga som dör för Herrens skull: *beati mortui qui domino moriuntur vi*. (de dör lyckliga som dör med mod för Herren) Den andra bara orden *spes* (hopp) och *fides* (tro). Den sista graven finns till höger om mittgångens början vid ingången och har den på 1600-talet så vanliga inskriften *Hodie mihi, cras tibi*.

Vadstena Klosterkyrka har idag en uppsättning på cirka 300 gravstenar, placerade på olika ställen, t.ex. i magasin.³⁸ 181 stycken av dem finns inne på golvet i kyrkan.³⁹ Av dem har 51 läsbar latinsk text och är daterbara. Dessutom finns det ytterligare fem med okänd tidsmarkering, alla troligen från medeltiden samt tre med oläsbar text men med ord på latin. De flesta (43), av de läsbara, är från medeltiden och de är sedan 1890-talet i stor utsträckning placerade i dubbla rader vid den södra långväggen. Nio av de 181 finns till höger om ingångsdörren bakom Magnus Vasas tumba från 1595. Nästan alla av dessa har tillkommit mellan klostrets start 1384 och invigningen år 1430. Dessutom är den latinska inskriptionen, i alla utom en, mycket kort med i stort sett bara personuppgifter. Ett exempel är riddaren Thomas Gynterssons gravsten från början av 1400-talet: *Hic iacet nobilis [v]ir Thomas Gyntersson [c]um uxore sua Maeritta P[ae]d-hers quorum anime in pa[c]e requiescant*. (Här ligger den välborne mannen Thomas Gyntersson med sin hustru Märta Pedersdotter, vilkas själ må vila i frid)

Undantaget är från 1425 med uppgifter om en lågfrälseperson, som varit fogde på Stegeborgs slott vid Bråviken.⁴⁰ Texten är enligt följande: *[Vil]ibus in [p]annis caro pellis et ossa*

37.Rörby-Rörby sid 19. 38.Bennett sid 184-185. 39. ibid. sid.10. 40. ibid sid.39

Iohannis vermibus esca [data sunt] Finzons hic tumulata gaudia sanctorum sibi confer xpist[e]t[uorum]. (I torftiga lindor har här Johannes Finssons kött, hud och ben jordats och lämnats som föda åt maskarna, för honom Kristus till glädjen bland dina saliga)

Mellan altaret och den heliga Birgittas relikskrin ligger fyra gravstenar över bemärkta personer begravda i kyrkan på 1400-talet. Två av dem är hustrur till Karl Knutsson Bonde, Birgitta Turesson Bielke, död 1436 och Katarina Karlsdotter, död 1450. Mannen var först marsk och sedan kung i Sverige. Den tredje gravstenen från 1430 ger uppgifter om drottning Filippa dotter till Henrik IV av England och gift med den svenske kungen Erik av Pommern. Inskriptionerna om de båda drottningarna Katarina och Filippa är nyhuggna på 1570-talet genom Johan III:s försorg och berör endast personuppgifter. Den fjärde handlar om den heliga Birgittas två barn Birger och Cecilia, som bägge dog i klostret 1391 och 1399. *Hic iacet egregia Brigide tribus incinerata Birgher, Cecilia quibus est sua stirps sociata.* (Här ligger upplösta i aska den förträffliga Birgittas avkomma, Birger, Cecilia med vilka deras släkt är förenad) Av de begravda är sju kvinnor av förnäm börd och arton adelsmän, varav 14 har sina hustrur i samma grav. Åtta är kyrkans tjänare och endast en är borgare.

Av reformationstidens 50 gravstenar har sex enbart latininskriftion men på elva av dem finns det både text på latin och svenska. På de med två språk är den latinska inskriftionen överallt kort och av sentenskaraktär. *Hodie mihi, cras tibi* är den vanligaste. *Stipendium peccati mors* (Syndens lön är döden) och *spes mea Christus* (Kristus är mitt hopp) förekommer vardera två gånger. *Sit anima eius in fasciculo viventium* (må hans själ vara i de levandes skara), ett uttryck som även fanns på en sten i S:t Laurentii kyrka, förekommer också här i Vadstena på en gravsten.

Förutom de båda drottningarnas gravstenar finns det två gravar med läkare från 1570-talet samt en för en kvinna gift med en nederländsk fogde i svensk tjänst med enbart latintext. Den ene av läkarna, Olavus Jacobi Schaerer, hade varit kunglig livmedikus hos Johan III. Dessa tre stenhällar hittar man utspridda utmed den norra väggen. Den sjätte gravstenen liggande vid Vasatumban är från år 1600⁴¹ och har över en sköld inskriften *Hoc dulces tumulo fratres puerique teguntur Sveno et Matthias idque volente deo* (de älskliga bröderna och pojkar Sven och Matthias göms i denna grav och det genom nåd från Gud) Under skölden står texten *Non opus est igitur pl[anc]tu deflere solutos erumnis ipsos coelica tecta te[nent]* (det är således inte av nöden att med klagan begråta dessa befriade från sina vedermödor, de befinner sig i de himmelska boningarna)

Noterbart är att endast tre adelsgravstenar finns i kyrkan från reformationstiden och ingen av dem har någon latininskriftion. Den äldsta gravtexten med svensk text är från 1550 och

41. Bennett sid 66

den med både svensk- och latininskrift från 1566, endast *Hodie mihi, cras tibi*. Detta apokryftryck har ytterligare sex av de elva stenarna, liksom fem stenar från ortodoxins tid. Sentensen *Mors certa, hora incerta* (Döden är säker, tidpunkten osäker) finns på sex av gravstenarna under 1600-talets första hälft med den äldsta från 1608. De flesta av reformationsinskriftionerna med både latin och svensk text hittas till höger om Vasatumban vid östra kortväggen.

38 läsbara gravstenar är från ortodoxins tid och ingen av dem är utformade med enbart latin. Dock har elva av dem latininslag. Åtta är bara korta med uttryck som *Memento mori* och från Horatius första epistel uttrycket *Mors ultima linea rerum* (Döden är tillståndens yttersta gräns). *Hodie mihi, cras tibi* är vanligast och står på fem av gravstenarna. En mer utmärkande häll är den över hertig Johans sekreterare Peder Anderssons fru, Brita Clemensdotter död 1616, som förutom sin svenska text har i hörnen de fyra evangelist-symbolerna med utdrag från deras evangelier.⁴² Från Matteus, att de rättfärdiga skall lysa som solen i sin faders rike och från Johannes, att livet är kort och dödsstunden osäker samt från Markus 9.23 *Omniaabilia sunt credenti*. (Allt är möjligt för de troende) och Lukas 12:40, *Estote parati quia filius hominis veniet*. (Var beredda då människosonen skall komma)

Gravstenen över kyrkoherden Samuel Drysenius, död 1672, med sin hustru Anna Grubb har svensk text i mitten men runt om i kanterna en latininskrift. Överst finns även två inskriftstaylor med latin, *O homo qui flori evanido similis es* (O människa du som är lik en förgänglig blomma) och *cor devotum sursum ad deum et coelestia elevato* (lyft upp ett trofast hjärta till Gud och de himmelska tingen) Texten runt om är *Qui credit in me habet vitam aeternam et ego resuscitabo eum in novissimo die*. (den som tror på mig får evigt liv och jag skall låta honom uppstå på den sista dagen) Samma sten har återanvänts 1761 för en annan kyrkoherde i Vadstena, Petrus Högberg. Tillägget har gjorts av kyrkoherden Olov Öhrlin och på slutet av stycket finner vi följande ord: *vita defuncti ne tenebris obrueretur* (för att den döde inte skall höljjas i mörker) Från pietismens 1700-tal finns tio gravstenar varav två har korta latininskrifter behandlande två av kyrkans präster men enbart deras personalia.

3.4.3 Linköpings domkyrka

Golvet i domkyrkan har lagts om vid flera tillfällen. Vid restaureringen av kyrkan i början av 1800-talet fragmentiserades t.ex. nästan alla medeltidsgravstenar. Omflyttningen av stenarna har varit omfattande, så att man har svårt att hitta de med latininskriftioner på. En viss koncentration finns nu i Nicholauskapellet, dit man 1974 flyttat nio av de medeltida stenarna.⁴³ Nästan alla av kyrkans 45 medeltidsgravstenar har latininskriftioner men sexton har idag en oläslig text. Arton är klart läsliga. Den äldsta är från 1200-talet över jarlen Jon (se

42. Bennett sid. 78 43 Nisbeth-Estham sid 180

sid.12) Inskrifterna är korta och upptar mest personalia och tid för död. Två exempel från kapellet är en sten från 1300-talet *Hic iace[t] Hinechin [hi]pp*. (Här ligger Hinechin Hipp) och *Anno D(omi)ni m [cd] xliii liii id decē(m)bris obiit d(omi)n(u)s Benedict de Hundabergh predat [c](uis) a(n)i(m)a i(n) pace reqescat* . (I Herrens år 1414 den 10 december dog prebendeprästen herr Benkt i Hunneberg, vilkens själ må vila i fred) Stenen är som många andra använd igen på 1600-talet med svensk text. Sju av de arton gravstenarna berör i kyrkan anställda, en biskop, två kantorer och fyra präster.

Den sista medeltidsinskriften är från 1488 och texten handlar om borgmästaren Peter Brask och hans hustru Birgitta. Dessa två var föräldrar till den kände Linköpingsbiskopen Hans Brask, en av Gustav Vasas motståndare vid reformationens införande och känd för uttrycket "Härtill är jag nödd och tvungen". Inskriptionen på stenen lyder *Si virtus vires mortis diruperet istic non foret inclusu[s] Brigida c]u(m) cō(n)iuge Petrus Brasche pias a(n)i(m)as [te dign]as redde creator*. (Om dygden skulle sönderbryta dödens krafter, så skulle inte Peter Brask vara här innesluten med sin hustru Birgitta, skapare gör deras fromma själar värdiga dig). Stenen har blivit återanvänd 1558 och är reformationstidens första inskrift, på svenska och rör Peder Brask systerson till gravens Petrus Brask.⁴⁴

Den äldsta gravstenen under reformationstiden med latintext är från 1566. Denna är den enda med löpande latinsk text och är kort och innehåller förutom namn, en säker förhoppning om att få evigt liv *o quam leta dies hoc quae me carcere solvet* (o hur glädjefull den dag då jag kommer att bli befriad från detta fängelse) samt en med *Hodie mihi, cras tibi*, som också finns på ytterligare en sten men där det övriga skrivna är på svenska. Denna sten är lagd över en snickare, som under vissa tider arbetat i kyrkan. Sammanlagt finner vi 37 gravstenar från reformationstiden och förutom de ovan nämnda har tre både svensk och latinsk text. Alla dessa tre är lagda över präster, den ene av dem biskop i Linköping. Den, som behandlar domprosten Olof Petri, har enbart en kort inskrift *Agne Dei qui tollis peccata mundi miserere nobis*. (Guds lamm, du som tar bort världens synder, förbarma dig över oss)

Intressant är att de båda andra prästerna ger en beskrivning om hur mycket nytta de gjort för sina församlingsmedlemmar användande de latinska orden *verbi (sacro) gramine fovit (pavit) oves*. (gett näring från det heliga ordets ört till sina får), ordval som var vanliga hos de antika författarna. Biskopens inskrift börjar med hur fantastisk han varit under sin levnadstid, en beskrivning som genast fick mig att tänka på upplevelsena från mina engelska kyrkor om förträfflighet. Första meningen är ett långt utläggande om den döde själv med de första orden lydande *Vir bonus eximius cordatus sobrius-aequus[vir]*. (En god man, förträfflig, förständig, måttlig-rättvis, en man ...) Prästerna arbetade båda i domkyrkan och dog 1603 och 1606.⁴⁵

. 44. Ljungstedt sid 431. 45. ibid sid 386-387.

Under ortodoxins tidevarv, speciellt under den senare delen, blir latininskrifterna fler på gravstenarna. De flesta är placerade runt koret. Cirka en tredjedel av de 80 stenarna har latin och tio av dem enbart latin. Sju stycken av de döda är kyrkans tjänare, varav fyra biskopar och tre är adelsmän. Av de sexton stenarna med både svenska och latinska inskriptioner har sex av dem ungefär lika mycket av båda språken, de övriga enbart ett latinitat som t.ex. *Hodie mihi, cras tibi* (4 st.) och *Mors certa, hora incerta* (4 st.). De med lika mycket latin som svenska är nästan alla uppbyggda så att personalia är på svenska och på latin får man reda på mer om personen ifråga. En av dessa är biskop och även på hans sten radas det upp ett stort antal av de positiva egenskaper personen hade i sitt liv.

En gravsten utmärker sig genom sitt innehåll. På den kan man läsa vilken oerhörd tragedi som drabbade skolmästaren Magnus Harald Wallerstad och hans hustru Christin, när pesten plågade Linköping år 1622. Sex av deras sju barn dog i denna pest och redan tidigare hade paret förlorat tre. Texten överst är på latin *[Sub]olu puelloru hic sepultor[um] contra vim mortis non est med[i]camen in hortis*. (För de här begravda barnen finns det mot dödens makt inget läkemedel i trädgårdarna) Sedan följer en text på svenska där alla barnen räknas upp och när de dog samt pestens inverkan år 1622. Sedan kommer en latininskrift igen *Querela moestorum parentum quam misere totas pestis laxavit habenas. Horresco facies cum subit illa mihi unus adhuc restat cunctis qui iunior Isach hei mihi reliquiae de locuplete domo*. (De sörjande föräldrarnas klagan. Hur hemskt släppte pesten lös alla sina tyglar! Jag ryser då denna bild kommer för mina tankar. En enda återstår ännu, Isak, som var yngre än alla. Ack mig, spillror av ett rikt hem).

Av de tio gravstenarna med enbart latininskrift finns tre i koret. Två av dem var biskopar i domkyrkan och den tredje domprost. Att de ligger i koret är kanske inte så underligt, då det ansågs värdigt en med biskops rang, finare och kostade mer. Billigast var det att gravsättas i den västra delen. Att ge gåvor till kyrkan hade också en viss betydelse för placeringen och till rikare adelsmän reserverades gravkapellen i norr och söder.⁴⁶

Gravstenen över biskopen Terserus, död 1678, innehåller en lång text över dennes förträffliga liv samt en kort text om död tid och namn på hustrun. Ett exempel är *in re literaria omni, in ecclesia suae industriae exempla reliquit clarissima* (på varje område inom litteraturen, och inom kyrkan har han efterlämnat mycket lysande exempel på sin flit). En liten del av texten är nu gömd under ett nytt korskränk från 2000-talets början efter den stora förändringen i koret.

Vid ändringarna i koret flyttades kyrkans största gravsten 292x274 cm, den över biskopen Magnus Pontinus, död 1691, till sydväggens golv snett nedanför Samuel Enanders epitaf/gravsten. På den finns förutom latintexten mitt på stenen fyra hörnovaler med symboler och

46. Nisbeth –Estham sid 180.

korta sentenser. Upp till vänster syns en duva mellan två ormar och till höger en grip över ett fästningstorn. Sentenserna som hänger ihop är *Prudens simplicitas* (Klok enkelhet) och *Mediis servatur in undis* (Den uppehålls mitt i vågorna) samt nederst en bro över strömmande vatten och en sköld som hålls med två händer mot vattnet, bägge syftande på biskopens namn. *Pons manet immotus nec curat murmura Ponti* (Bron förblir orubblig och bryr sig inte om vågens dån) och *Pontini clypeus fluminis obstat aquis* (Pontinus sköld står emot flodens vatten)

Antalet gravstensinskriftioner från pietismens tid är avsevärt färre än på ortodoxins tid. Av de 25 stenarna är tre helt på latin och två med både svensk och latinsk text. Att antalet inte är så stort kan bero på att det år 1783 kom en författning om att gamla gravstenar inte fick användas på nytt, vilket hade blivit vanligt samt att gravar, ej skötta, kunde indragas till kyrkan och tas bort. I Linköping hade i början av 1800-talet påbörjats en planering för byggande av en ny kyrkogård utanför tullarna men inte så långt ifrån domkyrkan, där det fanns möjlighet att bygga stora monument och gravkamrar, vilket gjorde det mindre attraktivt att nyttja det allt trängre kyrkorummets. Denna kyrkogård invigdes år 1811,⁴⁷ året före den stora restaurationen och utgallringens startade.

Av de tvåspråkiga inskrifterna är den ena texten skriven av biskop Rhyzelius över sin döda hustru 1744 och de fem barn som dött tidigare. I graven fanns även biskopen Jonas Petri, död 1637 och domprosten Thomas Ihre, död 1720, den senare far till Rhyzelius hustru.⁴⁸ Den latinska texten är kort *Sepulcra ne violato, Deus ultor*. (Vanhelga inte graven. Gud är en hämnare) Stenen är således en av de sju gravstenar, som finns kvar i koret, alla med latin-inskriftioner.

Av de tre latingravstenarna har den över biskopen Erik Benzelius vid Thomaskapellet den korta lydelsen *Sepulcretum Erici =Benzellianum* (Begravningsplats för Erik Benzelius). Biskopen dog 1742. De övriga två är domprostar som tjänstgjort i kyrkan. Den ena inskriftionen som är kyrkans sista gravsten med latininskrift handlar om Samuel Älf, död 1799, en av de personer som på 1700-talet kämpade för att behålla latinets ställning som huvudspråk inom utbildningen i Sverige. Texten, idag delvis täckt av en stor matta vid den västra väggens dörr, tar upp vilka föräldrarna var, att han blev student i Uppsala 1745 och hans karriär fram till tjänsten i Linköping samt att de två hustrurna dött före honom, en biskop Filenius dotter samt de tre döda barnen. Slutet upptar tankar över livets förgänglighet. *Viator haec meta rerum est novissima. Busta super cineresque hominum moriture vagaris et vaga transiliet mox quoque turba tuas . O bene habes stadium coelo si claudis amico. Temporis ac tumuli nox dabit ipsa diem*. (Vandrare detta är tillvarons yttersta slutpunkt. Du dödlige du vandrar över människors gravplatser och stoft och snart skall en strövande skara även passera över

47. Nisbet Estham sid 180. 48. Ljungstedt sid. 396-39

dina. O du får det väl om du avslutar din bana i en välvillig himmel. Tidens och gravens natt skall själv skänka dig dag.)

Den tredje inskriften, belägen i koret, handlar om Johannes Sparschuch, som dog 1781 efter elva års domprosttjänstgöring och startar med ett utdrag ur Psaltaren 91:16, om att de troende skall glädjas över sin frälsning och sedan personalia, där det nämns att graven är fädernesärvd och inköpt ursprungligen av biskopen Petrus Caroli år 1582, som tillsammans med son och barnbarnsbarnbarn redan ligger i graven.

Från tiden efter 1809 finns det två hällar med latininskrift. Bägge stenarna är täckhällar till gravvalv under kyrkan. Den ene med inskriften *Bielkiorum Conditorium* (Bielkarnas begravningsplats) är vid ingången till Thomaskapellet och är från år 1910. Den andra vid inträdet till Nicholauskapellet är lagd över familjen Falkenberg och är restaurerad 1932. *Conditorium Falkenbergianum restitutum a(nn):o MCMXXXII*.⁴⁹

Slutligen hittar vi en inskription i golvet i Mariakapellet i en liten ljusbrunn invigd år 2015, som är en av stationerna i den av biskop Martin Lönnebo lagda vägen *Via Sacra*, en 180 meters vandring runt kyrkan. I golvet är nedsänkta arton pärlor, alla del i den 1995 skapade Frälsarkransen. De tre stora kyrkospråken, hebreiska, grekiska och latin, har fått varsin ljusbrunn och för latinets del är det kärlekspärlan i ljusbrunnen med texten *O crux ave spes unica*. (O kors, var hälsad du det enda hoppet) med korset som symbol för den största kärleken i världen. Uttrycket är hämtat från biskopen och poeten Venantius Fortunatus, verkande i på 500-talets slut i Poitiers. (Se bild sidan 61) Dessa ord står även på författaren August Strindbergs grav i Stockholm⁵⁰.

4. DE OLIKA EPOKERNAS INSKRIFTER

4.1 Medeltidens epok (1200-1521)

Förra kapitlet visade att det är stora skillnader mellan de undersökta kyrkorna. S:t Laurentii kyrka har inga inskrifter alls från medeltiden, troligen beroende på att den nästan helt ombyggdes på slutet av 1400-talet. Vreta klostrets kyrka och Vårfrukyrkan i Skänninge hade nästan inte heller några medeltida latininskrifter, den senare endast två gravstenar båda hämtade från det på 1500-talet nedlagda klostret S:t Martins kyrka och den förra i Vreta två gravstenar lagda över kvinnor, troligen abbedissor i klostret. Detta säkerligen då kyrkan under medeltiden var en begravningskyrka för några kungafamiljer. Det förefaller rimligt att anta att Vårfrukyrkans brist beror på den stora branden 1466 och stadens allmänna nedgång på 1400-talet.

49 Ljungstedt sid. 372 50 Lönnebo sid. 9

Däremot finns det många inskrifter i både Vadstena Klosterkyrka och Linköpings Domkyrka. De flesta är dock gravinskrifter. I Vadstena finns förutom en Birgittauppenbarelse vid ingångsdörren ett altarskåp från övergångstiden till reformationen (1520) med de klassiska medeltida språkbanden föreställande de fyra evangelisterna och de fyra kyrkofäderna med evangelieutdrag på baksidan av skåpsdörrarna. Domkyrkan har två små stenbitar, hittade i kyrkan vid utgrävningar, från 1000-talet respektive 1400-talets början hängande på en korpelare vettande mot norr med enbart några få ord. I Mariakapellet finns även en minnessten, som säger vem som var ansvarig för de tre kapellens byggande.

Vadstena Klosterkyrkas golv har 44 gravstenar med latininskrift, varav endast en har både svensk och latinsk text. De flesta har tillkommit mellan 1384 och 1431, detta sista år året efter kyrkans invigning. Majoriteten av dem är lagda över personer från adelsfamiljer (25) och sju över män som arbetat för kyrkan som präster eller kantorer. En av inskriptionerna handlar om den heliga Birgittas barn, lagmannen Birger och dottern Katarina. Dessutom finns det sju med latinord men nu oläsliga sedan lång tid tillbaks. Från medeltidens sista 50 år är bara en på latin men dock tio med svensk text.

Linköpings Domkyrka har ungefär lika många medeltidsgravinskrifter, 45 men av dessa är sexton helt oläsliga. Arton kan läsas helt, ett klart mindre antal än i Vadstena. Endast några få är helt intakta, bl.a. den över biskopen Nicholaus Hermanni. De övriga sönderslogs vid restaureringen av kyrkan 1812-13. Sex av inskrifterna är från högmedeltiden, d v s före 1373. Endast en av inskrifterna berör en adelsfamilj, den allra äldsta från 1200-talet. Däremot är nio personer kyrkans tjänare, två av dem biskopar och tre kantorer. Åtta av inskrifterna anger inte någon sysselsättning eller ståndstillhörighet.

En stor skillnad mellan dessa två kyrkor är att många av de döda i Vadstena har fått ett epitet framför sitt namn, visande att personerna varit förnäma, goda eller förträffliga under sin livstid. I Linköping har endast Nicholaus Hermanni detta. (sid 29) Det vanligaste epitetet i Vadstena är *nobilis* (förnäm, högättad, adlig), som finns på sjutton gravstenar. Två präster har *honorabilis* (hedersvärd) och en har *venerabilis* (vördnadsvärd). Två adelsmän har fått uttrycket *egregius* (förträfflig) och två med ej utsatt yrke *discretus* (hederlig). En adelsman har samlat på sig flera epitet som *vivens gratus*, *pius fuit et moderatus* (levt tillgivet, varit from och hovsam). I Linköping förekommer istället *dominus* (herre) framför flera namn.

För båda kyrkorna gäller, bortsett från några få gravstenar, att inskriptionerna är korta och innehåller enbart personalia. Det enligt Gardell vanliga uttrycket *hic iacet* finns på arton av Vadstena gravstenar men endast på fem i Linköping. Vanliga i Vadstena men inte i Linköping är också *sub hac petra teguntur* (under denna sten döljs), som finns på åtta stenar och ordet *tumulatus* (begraven) på sex. *Hic humatus* (här jordfäst/begraven är) finns i Linköping på två ställen men även en gång i klosterkyrkan.

Förhoppningen att få vila i fred från andarna *anima requiescat in pace* är vanlig i Vadstena. På arton av gravstenarna har man skrivit detta uttryck men endast på tre i domkyrkan. Bägge medeltidsinskrifterna i Vårfrukyrkan har denna text men även också *hic iacet*. Efter medeltidens slut lyser dessa två uttryck nästan helt med sin frånvaro. Att få vila ifred, åtminstone från sina medmänniskor, har inte de döda fått göra i så många hundra år. Både klosterkyrkan och domkyrkan men även S:t Laurentii kyrka har fått sina golv omlagda på 1800-talet och för Linköpings del flera gånger även under senare tider, vilket betytt att nästan alla medeltidsgravar flyttats i dessa tre kyrkor.

4.2 Reformationstidens epok (1521-1611)

Att reformationstidens insteg i Sverige och Gustav Vasas politik innebar ett stort brott mot tidigare tider, syns väldigt tydligt i kyrkorna. Några latininskrifter under denna tid (1521-1560) finns överhuvudtaget inte i någon av de fem undersökta kyrkorna. Att dessa var hårt ansatta av kungen materiellt och genom nya påbud samt att mycket av det gamla försvann, gjorde säkerligen att attityder hos såväl kyrkan själv och allmänheten förändrades. Det går t.ex. inte att hitta några gravstenar alls från kungens trontillträde fram till år 1550. Från årtiondet som följde finns det tre gravar med svensk text i Vadstena klosterkyrka. Nu skall väl dock sägas att det inte finns så många inskrifter heller från de sista 50 åren före reformationens inträde, enbart ett fåtal med svenska och tre med latin.

Den första latininskriften dyker upp år 1564 på en gravsten i S:t Laurentii kyrka och består av sentensen *hodie mihi, cras tibi*. Den övriga texten är på svenska. Klosterkyrkan i Vadstena har en gravsten från 1566 av liknande utformning. Detta uttryck har fästs på ytterligare tolv gravstenar från reformationstiden i dessa båda kyrkor, sex i vardera kyrka och nästan alla har även svensk text. Nästan ingen av de fjorton avlidna tillhör adeln eller prästerskapet. Apokryfuttrycket förekommer inte i Vårfrukyrkan eller i Vreta Klosterkyrka under denna tid och i Linköpings domkyrka går det att läsa det på en sten från 1597.

Sentensen manar onekligen till eftertanke hos betraktaren av inskriften, om hur man skall fortsätta att leva sitt liv nu när den döde gått bort. Citatet syftar i apokryfstycket främst på att man inte skall sörja för länge, för då finns det en stor risk att man skadar sig själv. Det går så klart att lägga in fler tolkningar av de lästa orden. Frågan är dock om det var med tanke på sorgtiden, som citatet blev så populärt från 1560-talet och närmsta århundradena framåt eller om det var något annat? Kanske endast en modenyck eller ett tecken på att visa upp status och ett visst lärdomsinhämtande och bildning? Att få en grav i kyrkan kostade ju!

Från 1500-talets andra hälft finns för övrigt bara tre ytterligare sentenser, alla i Vadstena: *spes mea Christus* (Kristus är mitt hopp), *stipendium peccati mors* (döden är syndens lön) och *memento mori* (kom ihåg att du skall dö)

S:t Laurentii kyrka uppvisar också det första epitafiet hängande på en vägg, en tavla från 1576 över en adelsman och hans hustru. Detta är också reformationens enda riktiga epitaf. Frågan man kan ställa sig är, varför det inte finns fler men så många hundra år senare? Denna kyrka har för övrigt endast en gravinskrift, från 1598, med mer än en kort text på latin, en inskriftion handlande om en prästfru. En liknande prästfruinsskriftion finns i Vreta Klosterkyrka från 1571. Samma präst har där också på en annan sten gjort en latintext över sina barn, som avlidit före hustrun. Vårfrukyrkan har inga inskriftioner alls från reformationstiden.

De flesta inskrifterna på latin från reformationstiden hittar vi i Vadstena. En dopfont från 1580-talet och en predikopulpet från 1576 står i kyrkorummet och bägge inskriftionerna berör det väsentliga inom den kristna tron. Vad som sticker ut i kyrkorummet här men även i Vreta Klosters kyrka är tumborna över de två drottningarna i Vadstena och de fyra i Vreta över medlemmar i tidiga svenska kungafamiljer, alla med latintexter tillkomna genom Johan III:s försorg på 1580-talet. Johan III:s namn dyker upp i alla fem kyrkor i för dem positiva ordalag. Man får en känsla att det är han som återupprättar latinets status i kyrkorna, han som gör det möjligt, genom sitt föredöme, att åter producera sig med latinets hjälp. Till Linköpings Domkyrka skaffar han en ny altartavla, dyrt inköpt från Holland, gjord av en av de holländska konstnärsmästarna. Texten på sidotavlorna är på latin och dessa är förutom några få gravinskrifter de enda på detta språk från reformationstiden. Han stöttar även kyrkan efter 1567 års danskbrand, ger Skänninge stadsrättigheten tillbaks med möjlighet till ekonomisk utveckling, bygger till S:t Laurentii kyrka men främst av allt ser till att latinet blir det viktigaste ämnet i utbildningen till att bli präst genom den nya kyrkoordningen 1571.

Sammanlagt har klosterkyrkan i Vadstena sjutton gravstenar med latininskrifter, varav sex är enbart på latin. Inskriften över Johan III:s livläkare Olof Jacob Schaerer från 1573 är den förste i de undersökta kyrkorna som framhäver den dödes förträfflighet men också hans säkra uppståndelse och en del av texten lyder *multis dum vixi dulcis amicus eram, aegris auxilium medicando ferre solebam, dum fuit humanis usibus apta manus, celica nunc tracto terrestria pharmaca linquens et medico summo laetor adesse Deo* (medan jag levde, var jag en kär vän till många, jag brukade bringa fram hjälp till de sjuka genom läkande behandling så länge min hand var i stånd till medmänskligt gagn, nu har jag lämnat de jordiska läkemedlen för behandling av de himmelska och jag gläds att vara närvarande hos Gud den högste läkaren) Gravstenens text börjar med *epitaphium* och enligt tidens sed kunde en epitaf vara en minnessten med berömmande text men det vanliga var att gravsten och epitaf var skilda åt. Även de två gravstenarna i Linköpings från 1600-talets början över de döda prästerna innehåller berömmande ord om egen förträfflighet men inte ordet epitaf. Epitaf betyder ju förövrigt gravdikt.

4.3 Ortodoxins epok (1611-1718)

Alla fem kyrkorna har latininskrifter från ortodoxins tid, dock skiljer de sig liksom tidigare åt rejält. På allvar börjar epitafer dyka upp på pelare och väggar men inte alls i klosterkyrkan i Vadstena. Här finns bara en målning hängande på en vägg föreställande jungfru Maria och barnet och den är tillika överförd på 1820-talet från den nedlagda S:t Perskyrkan. Inte en enda av de 38 gravstenarna ståtar med enbart latin men på elva av dem finns korta latininslag oftast av sentensliknande karaktär. *Hodie mihi, cras tibi* har skrivits på fem av dem liksom *mors certa, hora incerta*. Av de elva är fyra över kyrkans tjänare och fyra över borgare i staden. Ingen gravsten är lagd över en adelsman.

Liksom klosterkyrkan har inte heller Vårfrukyrkan någon gravsten med enbart inskrift på latin. Dock finns det många även här med svensk text, varav tre har korta latinuttryck. Tre av kyrkans epitafer innehåller latin och en av dem över en präst enbart latin. Intressant är att lite mer än 70 % av gravstenarna kommer från ortodoxins tid, vilket visar att staden återfått sin goda ekonomi. För Sverige som stat var ekonomin ett stort problem under hela stormaktstiden, främst för att underhålla hären och att skaffa nya soldater, vilket betydde att många personer i städerna, som sysslade med handel, fick en mycket bättre ekonomisk ställning och kunde ha råd och köpa sig en gravplats inne i kyrkan samt att bekosta nödvändiga ting till kyrkan¹. Vårfrukyrkan fick på sätt en ny predikstol 1631 och en altartavla med inskrifter på latin från Bibeln, säkert statushöjande för givaren². Ingen annan av kyrkorna kan uppvisa en liknande. Inte heller i Vårfrukyrkan finns det någon adelsman begravd under denna epok.

Även S:t Laurentii kyrka har två epitafer med svensk text och en kort latininskrift rörande två borgare i staden. Två av gravstenarna i koret uppvisar enbart latin och de döda är kanske inte så förvånande bägge tillhörande prästerskapet. *Hodie mihi, cras tibi* tillsammans med en svensk inskrift finns på två andra gravstenar. Antalet gravar med svensk text är annars bara hälften av vad som finns från reformationstiden men är ändå dubbelt så många än de med latininskrift på. Bägge dessa kyrkor har latinporträtt av Luther och Melanchton.

Vreta Klosters kyrka har också två gravinskrifter från 1600-talets slut med både svenska och latin men inga gravstenar med enbart latin. Den ena rörande kvartermästaren Måns Haraldsson med fru har endast *hodie mihi, cras tibi*. De bägge döda har även en epitaf med en svensk inskrift och kalvinisternas *soli Deo gloria*. Detta sista uttryck finns även på epitafer i Vårfrukyrkan och i Linköpings Domkyrka. Det bör kanske påpekas att i det ortodoxa Sverige erhöll kalvinisterna full tolerans och fick fritt hålla sina egna gudstjänster. Sverige t.o.m. rekryterade reformerta valloner från 1620-talet från Flandern till våra järnbruk och den mest kände av dem var Louis de Geer, som hade ett mycket stort inflytande i landet³.

1 Rosén sid. 435 2 Nisbeth sid. 27 3 Gustafsson sid. 94,101

Den andra gravstenen rör prästen Laurentius Palumbus, vars far Nils Magnus, även han präst, har en epitaf framme i kyrkan med en inskrift helt på latin. Slutligen finns det i Robert Douglas gravkor två korta inskrifter, den ena på en gravkista. Fältmarskalken värvades från Skottland 1631 och fick genom stora donationer från staten mark i Vreta Kloster socken⁴.

Från adelns förnämsta släkter ställdes under stormaktstiden krav på att, liksom Robert Douglas gjorde, få egna gravkor i kyrkorna⁵. I Linköpings Domkyrka finns det därför två adliga korkapell, Nicholaus- och Thomaskapellen, vilka båda har tumbor från ortodoxins första tid med både svenska och latinska inskrifter. Kapellen är ställda i ordning för familjerna Bielke och Falkenberg, de i den sist nämnda ättlingar till den i tumban döda Beata Oxenstierna⁶. Kyrkans folk gillade inte dessa stora monument och försökte därför kraftfull motarbete dessa, genom att lägga fram olika förslag om begränsningar och förbud i riksdagen. Beslut om inskränkningar kom både 1642 och 1668⁷. Kompromisserna innebar för Vadstena Klosterkyrka och för domkyrkan, att det hänger väldigt många adelsvapen på väggarna men de har inga texter alls, varken på svenska eller på latin. Domkyrkan har för övrigt bara en adelsepitaf från stormaktstiden med latininskrift, den över landshövdingen Jacob Burensköld hängande intill Thomaskapellet.

Däremot finns det ytterligare sju epitafier i domkyrkan från ortodoxins tid, sex berättande i berömliga ordalag om olika prästers levnadsöden och tre av dem rör biskoparna Enander, Terserus och Spegel. Den sjunde är hängd över Spegels son Jakob. Den först uppsatta handlar om domprosten Olavus Petri och kom vid 1610-talets slut och den sista vid ortodoxins slut 100 år senare med en text om Haqvin Spegel och hans fru. Alla de andra prästepitaferna är från den sista delen av 1600-talet.

Fyra tavlor från 1600-talet med latininskrift kan beskådas på väggarna från gången i söder. Två föreställer Martin Luther och Filip Melancton och en uppvisar Bjälboättens vapen från medeltiden samt den sista en minnestavla över kyrkans historia fram till Erik XIV:s tid. De båda sista har egentligen ett äldre ursprung men det vi ser idag är från ortodoxins tid.

Gravinskrifterna på latin är många under ortodoxins tid men det finns en stor skillnad mellan de från den första halvan av tiden och de från den sista. Enbart två med bara latin är före 1660 jämfört med nio från tiden efter 1660. Av de före är en väldigt kort med *hodie mihi, cras tibi* och att Magnus och Erik dött 1638 och 1641 samt den andra en text över en tysk officer som tagit tjänst i Sverige och dött 1614. De övriga nio före 1660 med både svensk och latinsk text visar upp en stor skillnad mot tidigare reformationsepok. Nästan alla har en latintext med flera meningar och ett flertal även en sentens av typen *nascendo murimur moriendo nascimur* (vi dör genom att födas, vi föds genom att dö) medan tidigare det oftast endast fanns ett kort latinuttryck samt en längre svenskinskrift. Av de elva latininskrifterna tillhör två präster, den ena biskopen Jonas Kylander med mycket berömmande ord.

4 Rosén sid. 433 5 Nisbeth-Estham sid. 180 6 ibid. sid 197 7 ibid. sid. 180,221

Detta belyser lite den tes som Schattschneider-Pickenham förde fram om gravvårdar som statussymbol. (sid.13). De som skrev latintexter, oftast välutbildade präster och till en viss del adelsfamiljerna, riktade sina inskriptioner till andra välutbildade för att visa sin bildning och för att skapa en gemenskap med de som tillhörde den egna gruppen, för den egna självförståelsen och självbeskrivningen. Att många präster även fått svensk text på sina gravstenar, speciellt gällande sina personalia, var troligen för att även berätta för vanligt folk, vilken betydelsefull person man varit i livet. Man får inte glömma att 1600-talet innebar en start för allmänhetens folkbildning och ett tvång för alla att kunna läsa, främst Bibeln och katekesen. Träning i högläsning var ett stående inslag mycket länge på högmässorna under ortodoxins tid, för att senare övergå till ett husförhörstragglande⁸. Det var ju även ett tvång att gå till kyrkan på sön- och helgdagar, så för högreståndsfamiljer var epitafer och gravstenar en möjlighet att visa upp sin status⁹.

Av domkyrkans nio latininskrifter från tiden efter 1660 är sju av inskrifterna över präster, varav fyra biskopar. Dessa är alla av epitaftyp med berömmande ord om dem, deras sedliga liv, den stora lärdomen och vilken nytta de gjort för sina medmänniskor och för sin församling. Flera av dem benämns faktiskt också av Gustafsson i boken Svensk kyrkohistoria som "de stora biskoparna". (se biskopar sid 61) Här ett utdrag ur från sockensjälvstyrets store befrämjare Jonas Kylanders inskrift¹⁰: *Linkop[iae] fuit is venerandus episcopus] olim doctrina[eximius fax quasi] theologiae iudicio excellens multa et gravitate celebris qui studuit factis integer esse suis zelo qui magno versavit dogmata sacra pro grege qui curam nocte dieqz habuit quiqz inopes iuvit fovit qui templa scholasqz totus in ardenti qui pietate fuit.* (han var en gång ärovärdig biskop i Linköping, i teologisk lärdom förträfflig liksom en fackla, mycket utmärkt i omdöme, mångomtalad för sitt sedliga allvar, en som ansträngde sig att vara hederlig i sina handlingar, med stor iver tolkade han de heliga trossatserna, hyste natt och dag omsorg för sin hjord och som hjälpte de fattiga, främjade kyrkor och skolor och som helt var lidelsefull i sin fromhet)

Hos nästan alla inskrifterna uppvisas det en stolthet över vad man uträttat under sitt liv och på många också en tillförsikt över att få det eviga livet. Ett gott självförtroende lyser fram i meningarna och kanske är detta inte något underligt. Den nya gymnasieskolan som introducerades under 1620-talet och universitetet i Uppsala hade många genomgått och en av de viktigaste målsättningarna i skolan var "att icke lära sig hysa låga och klenmodiga tankar om sig själva och rikets tillstånd". Undervisningen skulle ge ett hopp om att utföra stora handlingar¹¹. 1660 var Sverige en av stormakterna i Europa och hade i krigen som varit, utvidgat sitt landområde genom erövringar i norra Tyskland och Danmark, vilket med stor sannolikhet gett de ledande kretsarna och de universitetsutbildade en mycket större stolthet än förut.

8 Tunberg-Söderlund sid.204. 9 ibid. sid 202. 10 Gustafsson sid. 100. 11 Rosén sid. 405.

Något som också skiljer sig från tidigare tiders inskrifter är att de flesta latingravstenar ger oss tankar om döden och livets förgänglighet. Det finns flera korta sentenser och den vanligaste är *mors certa, hora incerta* följd av *hodie mihi, cras tibi*. Troligen beror detta på att döden under 1600-talet blivit mer förekommande än tidigare genom periodens så många krig men även att detta århundrade var betydligt kallare än århundradena tidigare med ett sämre utgångsförhållande ur produktionssynpunkt. Flera gravstenar vittnar även om en stor barndödlighet och om pestens härjningar vid flera tillfällen¹² (sid 38). Alla biskoparna och prästerna har inskrifter om döden men som ett exempel visar jag inskriften från befallningsmannen Jöns Anderssons gravsten innefattande även hans tidigare två döda hustrur. *Qui legis haec nostrae cum sit sors lubrica vitae disce mori summum disce timere Deum* (Du som läser detta, då vårt livs lott må vara osäker, lär dig att dö, lär dig att frukta Gud, den högste)

4.4 Pietismens epok (1718-1809)

Latininskrifterna från pietismens tid är avsevärt färre än tidsepoken förut. Vårfrukyrkan i Skänninge har inte någon överhuvudtaget, vilket troligtvis förklaras av den stora branden år 1718 med en lång reparationsperiod och den stora ekonomiska belastning det medförde för stadens befolkning.

<i>O quam suave fuit ore cura mentis et labore verba sancta legere. Tandem terram fastidivi atque coelum expetivi juge habitaculum. Delassatus exhalavi atque Deo commendavi 1749 d. 29 juij ultimum spiraculum</i>	O hur ljuvligt var med munnen andens åliggande och arbetet att högt uppläsa de heliga orden. Slutligen försmådde jag jorden och sökte nå himlen för varaktigt boende. Uttröttad gav jag upp andan och överlämnade mig till Gud den 29 juli 1749 med ett sista andetag
---	---

Dessa sista rader från Karl Echmans gravdikt i S:t Laurentii kyrka berättar om kyrkans enda latinska inskrift från pietismens tidevarv. Kanske hade det funnits fler om inte kyrkan genomgått en stor renovering 1747-1749 och den stora omvälvningen vid 1800-talets början genom målaren Pehr Hörbergs försorg, då gravstenarna helt lades om och väldigt mycket av gammalt material rensades bort.

¹² Petersson sid. 67

Att det i Vadstena Klosterkyrka inte finns så många inskrifter överhuvudtaget från denna tid är kanske inte så underligt, då kyrkan var lagd i malpåse och nästan inte användes alls. Endast tre gravinskrifter med latin finns och de är skrivna över präster. Texterna är korta och tar endast upp personalia.

Texten på Vreta Klosters enda latinska minnessten från 1700-talet är desto längre. Hängande på en pelare i mittskeppet vittnar den om prästen Arvid Borenius. (Sid 60) *Ad hoc saxum jacet vir, dum vixit, magnae eruditionis et auctoritatis adm(amirabilis)* (vid denna sten vilar en man, medan han levde mycket lärd och synnerligen aktad). Utanför kyrkan finns över porten en inskrift från 1730-talet sägandes att tornet invigdes under Adolf Fredriks regeringstid. En liknande inskrift från 1750-talet är uppsatt inne i Linköpings Domkyrkas entré. Texten berättar förutom om kungen Adolf Fredrik även om biskopen Andreas Rhyzelius. Denne för latinet kämpande person har satt upp två av epokens fyra latinepitafer, den ene över sig själv och den andra över sin svärfar, som var domprost i kyrkan före Rhyzelius. Dessutom har han skrivit en inskrift till graven innehållande hans fru och svärfar med både svensk och latinsk text. De andra två epitaferna finns på sydväggen under kyrkans första epitaf och ger fakta om prästen Olavus Petris barn och barnbarn med hustrur, adlade med namnet Lagerfelt.

Golvet i kyrkan har tre gravinskrifter från denna tid med enbart latin, all handlande om präster, den sista 1799 över latinförkämpan Samuel Älf. Årtalet kan med fog sägas vara latinets sista suck i de undersökta kyrkorna och även troligen alla andra kyrkor i länet. Förutom Rhyzelius över sin svärfar och hustru finns ytterligare en inskrift med både latin och svenska. Inskriften handlar inte om en präst utan om fruntimmersskräddaren Johan Örtengren, död 1788 och hans två tidigare hustrur samt åtta döda barn. Kantskriften är på latin och tar upp flera aspekter på döden *Quid, quid agis respice finem nam venit absque mora mors qua non credimus hora. Mors omnibus communis, est commune mori mors nulli parcit honori* (Vad än du gör betänk slutet, ty döden kommer utan dröjsmål den stund vi inte tror det. Döden är gemensam för alla, att dö är allmänt, döden skonar ingen ära)

4.5 Tiden efter 1809 (1809-2020)

Att latinet som skriftspråk försvann från kyrkorna på 1800- och 1900-talen märks tydligt vid en genomvandring i de stora rummen. Vårfrukyrkan har dock en trärelief från 1985 påminnande om Skänninges på 1200-talet så betydelsefulla påverkan på det kristna Sverige och ytterligare ett med jungfru Maria. Vreta Klosterkyrka, S:t Laurentii kyrka och Vadstena Klosterkyrka har inga latininskrifter alls från de två sista århundradena. Domkyrkan i Linköping har två inskrifter på täckstenar till gravvalv för två adelsfamiljer från 1900-talets första hälft, vilka dock båda är restaureringar av gamla inskrifter.

Domkyrkan skiljer sig dock från de andra kyrkorna då det gäller de sista 25 åren av vår tid. Nya inskrifter på latin har tillkommit, dock också inskrifter på andra språk. På 1990-talets slut sattes upp i koret ett nytt altare och en stol av trä med latininskrift. Ett nytt altare med många språk, inklusive latin, har utplacerats i Thomaskapellet samt en promenad med pärlor i arton ljusbrunnar konstruerats med latin i en av brunnarna. Själva vägen runt kallas för *Via Sacra* (Den heliga vägen) i alla informationsdokument. Många av dessa förändringar har möjliggjorts genom att domkyrkan har fått tillgång till en stor donationsfond¹³. Dessa språkutvidgningar ger en känsla att kyrkan, nu fri från staten sedan 20 år tillbaka, söker sig utåt i världen med en ekumenisk strävan och med ett välkomnande till alla de människor som flytt hit under dessa sista 25 år.

5. INFORMATIONSHÄFTENA

I domkyrkans häfte om *Via Sacra* har den latinska meningen *o crux ave spes unica* skrivits ut med sin översättning och domkyrkan är också den av de fem kyrkorna som har mest latin i sina informationsbroschyren för turister och allmänhet. I häftet *Domkyrkan berättar* finns i medeltidsavsnittet inskriften *memento me-num tuum* på sidan 27 och vid texten om Nicolaus Hermanni nämns hans Birgittahymn *Rosa rorans bonitatem* (du ros drypande av godhet) och i en fördjupningsdel på sidan 44 finns hela strofens sex rader med översättning. Denna hymn finns dock inte som inskrift i själva kyrkan.

Mariakapellets text om dess konstruktör Magister Gierlach, finns med i häftet samt även *orate pro me* och tillika en bild på tavlan. På sidan 36 finns texten *Opus nobile et sumptuosum* (ett ädelt och kostbart verk), ett besked påven ger 1232 till biskop Bengt, då denne begärt att få bygga en ny och stor kyrka vid den gamla domkyrkan. Detta uttryck står inte heller att finna inne i kyrkan. Det finns mer latin i broschyren som inte går att hitta inne i kyrkan. I samband med beskrivningen av domskolans historia på sidorna 62 och 64, denna liggande mycket nära domkyrkan, nämns att bröderna Johannes och Olavus Magnus varit elever där och att de skrivit böckerna *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* och *Historia de gentibus septentrionalibus* (Historia om alla göters och svears kungar och Om sjustjärnornas folk). Den senare broderns längtan hem från landsflykten tas upp med orden *unde mihi origo est* (varifrån mitt ursprung är). Även domskolans inskrift över ingången beskrivs *initium sapientiae timor domini* (fruktan för herren är vishetens begynnelse). Vid skildrandet av 1500-talets altartavla sägs att den vänstra tavlan utgår från bibelordet *Ecco homo* (se människan). Däremot är gravhälltäcket *Bielkiorum conditorium* nämnt på sidorna 54 och 60.

I Svenska kyrkans informationsskrift om Vreta Klosters kyrka finns inget citerat från de latinska artefakterna. Däremot är broschyren full av latinska ord förklarande vad de olika

13 Petersson sid. 27

delarna av kyrkan hette förr och till viss del även idag. Känslan är att man också läser igenom ett utbildningshäfte. Här ett utdrag: *monasterium* (kloster), *baptisterium* (dopanläggning), *dormitorium* (sovsal), *porta mortuorum* (de dödas port) och *misericordia* (barmhärtighet). Det sista uttrycket var en benämning på de korstolar från medeltiden, som står i södra korsarmen, för de som var sjuka och mycket gamla, så att även dessa skulle kunna delta i gudstjänsten och slippa stå som de övriga gjorde.

Vårfrukyrkan har två skrifter att köpa om kyrkan för de besökande. Den om gravstenarna och epitaferna ger för sina gravstenar enbart den svenska översättningen av latininskrifterna. Två av de många epitaferna har latintext inplacerat i den svenska texten och denna är utsatt i häftet. *Soli Deo gloria* och *Aetatis suae* (sid. 30). Trätavlans vid nedre södra pelaren latintext är helt utskrivet. Dessutom finns på baksida av broschyren Skänninge stadssigill från 1301 avbildat med sin latinska text *Sigillum Civitatis Skeninggiensis* och en bild på jungfru Maria med Jesusbarnet och en åtföljande text *Beata Maria*. (den saliga Maria)

Det andra häftet om kyrkans historia återger inga latininskrifter inne i kyrkan. Dock nämns att en av epitaferna med svensk text tidigare haft en sköld, nu i kyrkans museum, med en latininskrift om vem som gjort tavlan; *Mikael Hacke fecit et inventor* (Mikael Hacke har gjort och är skaparen till den). Dessutom omtalas att i kyrkans ägo finns en kalk från 1300-talet med texten *Ave Maria gracia plena dominus tecum*: (Var hälsad Maria full av nåd, Herren är med dig). Raden är hämtad från Lukasevangeliet 1:28.

Kyrkobeskrivningen av S:t Laurentii kyrka, utgiven av församlingen, innehåller inget latin alls förutom att det nämns att ett av fönstren på norrsidan framställer i bild lovsången *Te Deum* (Dig Gud). Inte heller den lilla skriften om Vadstena Klosterkyrka innehåller någon latininskrift, utan bara en hänvisning till att inskriften på drottning Filippas gravsten är på latin, för att sedan ge en svensk översättning.

5. SAMMANFATTNING

Latininskriftioner finns i alla de fem kyrkorna men det är stora skillnader dem emellan både i antal och från vilken tidsepok de är. Linköpings Domkyrka har flest till antal, vilket kanske inte är så förvånande, då den är den största av byggnaderna och alltid varit i centrum av länet och stiftet med biskop, domkapitel och utbildningsanstalt. Vårfrukyrkan i Skänninge har minst antal inskriftioner och nästan alla är från ortodoxins tid. En är en epitaf med enbart latinsk text och två andra har korta uttryck inne i den svenska texten. Tre tvåspråkiga gravstenar har korta latininskriftioner och predikstolen har utdrag från bibeltexter samt liksom i Linköping och Söderköping hänger det latinporträtt av Luther och Melanchton i kyr-

kan. Två träreliefer från 1900-talets slut har korta latinuttryck och från ett kloster rivet på 1500-talet har förts två medeltida gravstenar med inskriptioner.

Domkyrkan i Linköping har en ingångsinskrift från kung Adolf Fredriks tid och en liknande inskription från denna kungs tid finns utanför ingången till Vreta Klosterkyrka. Även Vadstena klosterkyrka har en ingångsskrift utanför ingången, denna dock från 1300-talets slut hämtad från den heliga Birgittas uppenbarelser. Båda kyrkorna i Vadstena och Linköping har ungefär 45 gravinskriftioner från medeltiden, fler läsliga i Vadstena än i Linköping. I den senare sträcker sig inskrifterna från 1200-talet fram till 1400-talets slut medan de är tillkomna i Vadstena från 1380-talet fram till 1400-talets mitt. I Vadstena är mer än hälften tillhöriga adelsfamiljer men i Linköping är kyrkans tjänare den dominerande samhällsgruppen. De flesta av gravstenarna är fragmentiserade och utspridda runt korområdet. I Vadstena är stenarna ursprungligare och mer samlade vid sydväggen och runt Vasatumban. Inga latininskriftioner från medeltiden står att finna inne i kyrkorummet i S:t Laurentii kyrka i Söderköping alls och i klosterkyrkan i Vreta finns från medeltiden enbart två gravinskriftioner, över kvinnor, i koret. Från medeltiden finns i Linköping även två stenfragment uppsatta på en korpelare och en inskrift i ett gravkor meddelande vem som varit ansvarig för korens konstruktion.

Brytningen med den katolska kyrkan och latinet 1527 syns tydligt i kyrkorna. Det finns inga latininskriftioner överhuvudtaget från Gustav Vasas nästan 40-åriga tid vid makten. Först med Johan III:s makttillträde återkommer latinet. Kungen går själv i spetsen för detta genom att låta de sju kungligt begravna i Vreta Kloster och Vadstena få nya latininskrifter på sina tumbor samt att inköpa en ny altartavla till Domkyrkan med latintext. När återigen från 1570-talet latin börjar dyka upp på gravstenarna, har de gamla vanliga uttrycken *requiescat in pace* och *orate pro me* helt försvunnit samt att *hic iacet* sällan är förekommande och istället är inskriftionerna på svenska och några har ett tillägg på latin av sentenskaraktär. Linköping har fyra gravinskrifter, Söderköping nio och Vadstena elva. Den absolut vanligaste är *Hodie mihi, cras tibi* och den dyker upp först upp i både Söderköping och i Vadstena, för att sedan finnas i alla kyrkorna i varierande grad under ortodoxins tid. Andra vanliga uttryck är *memento mori* och *mors certa, hora incerta* men det finns många fler och de handlar alla om att beakta att vi alla med säkerhet kommer att dö och att vi inte vet när.

Inskriptioner med enbart latin från 1500-talet är få. Förutom de ovan nämnda, sju kungliga, finns det åtta gravinskriftioner i tre av kyrkorna samt två på baksidan till flygeldörrarna på en altartavla i Vadstena, fem på en pulpet från samma kyrka och två på väggepitafer från S:t Laurentii kyrka från 1576.

Under ortodoxins tid sätts speciellt i slutet av perioden upp epitafier i alla kyrkor utom i Vadstena. I domkyrkan är inskriftionerna på latin och det finns sex men i de andra kyrkorna är svensk text vanligast men några få får dock korta latinuttryck av sentenskaraktär. De flesta där latin förekommer rör präster. Adelsmonument med latin finns enbart i Linköping, där två

av gravkoren har tumbor med tillhörande gravvalv under golvet. Tumban i Nicholauskapellet har åtta kvinnofigurer symboliserande åtta dygder och i golvet finns ett gravhällslock med familjenamnet, restaurerat på 1900-talet. Även Thomaskapellet har ett restaurerat lock från början av förra seklet. Ovanför tumban är placerad en fondvägg från 1620-talets slut med fakta om familjen Bielke och tankar om liv och död.

Taylor från ortodoxins tid finns i Vadstena en föreställande Jungfru Maria och Jesusbarnet och i domkyrkan Linköping två. Den ena beskriver göternas vapen och den andra kyrkans tidiga historia fram till kung Erik XIV:s tid.

Från ortodoxins första 50 år finns det inte många gravinskriftioner på bara latin men de med både svensk och latinsk text uppvisar oftast längre latinavsnitt än tidigare och även fler positiva ord av epitafkaraktär om den döde. Under de sista 50 åren ökar antalet inskriftioner på latin och de döda är oftast biskopar och domprostar och deras familjer. Alla innehåller mycket berömmande ord om den döde prästen. De har ofta även tankar om döden och livets förgänglighet. De flesta av dessa inskriftioner finner vi i Linköpings Domkyrka, sammanlagt finns det där 26, varav sexton även har svensk text. S:t Laurentii kyrka har sju med latin och av dessa är två tvåspråkiga och de är alla samlade i koret. De andra tre kyrkorna har enbart latin tillsammans med svenska på gravstenarna, sexton inskrifter, varav tolv är från Vadstena Klosterkyrka.

Antalet latininskrifter från pietismens tid är få. Vårfrukyrkan har inga alls. Den sista i Vreta Kloster, en epitaf, hängdes upp 1721, i Söderköping 1749 och i Vadstena, som har tre inskrifter från 1760-talet, kom den sista 1767. Endast Linköpings Domkyrka har några fler inskrifter, mycket troligen beroende på att två av latinets förkämpar, Anders Rhyzelius och Samuel Älf, verkade i kyrkan. Fyra gravinskrifter, fyra epitafer och en inskrift i ingången är dock allt som finns. Den sista kom 1799.

Linköpings Domkyrka har dock fått nya inskriftioner under 2000-talet. I Thomaskapellet har år 2011 invigts ett altare med texten "Jag är uppståndelsen och livet" på sjutton språk, varav latin är ett av dem. Ett annat altare har uppsatts 2000 i koret med "helig, helig, helig" på fyra språk och även där är latin ett av språken. En biskopsstol står också i närheten. I Mariakapellet slutligen har 2015 invigts en ljusbrunn, en del av vandringen *Via Sacra* runt kyrkan, med ett uttryck på latin.

6. DISKUSSION OCH AVSLUTNING

Sammanfattningen ovan visar att alla frågeställningarna på sid. 9-10 har besvarats. Inskriftioner finns i alla kyrkorna, dock varierar antalet mycket mellan kyrkorna och också tidpunkten för tillkommelsen. Gravinskrifter är vanligast men det finns även andra sorters inskrifter, dessa också varierande mellan kyrkorna och var de är placerade.

Frågeställningen om Gustav Vasas och reformationens betydelse för övergången från latin till svenska som inskriftsspråk har belysts men även sonen Johan III:s betydelse för latinets återkomst som inskriftsspråk, främst för kyrkans medarbetare under de två kommande århundradena efter hans tillträde som kung, speciellt under ortodoxins senare del. De från medeltiden vanliga gravuttrycken på latin försvinner då, för att ersättas med nya uttryck av sentenskaraktär med *hodie mihi, cras tibi* som den vanligaste. Vanligt är också att de avlidna beskrivs med berömmande ord och att tankar om döden och livets förgänglighet infogas i inskrifterna, något som inte förekom på medeltiden. Latininskriftioner efter 1700-talets slut är ovanliga och de som tillkommit är mycket korta.

Tillkommit har, i många fall i arbetet, svar på icke ställda frågor om hur inskriftionerna skett och varför och därför vill jag i avslutningen, med utgångspunkt från mina synpunkter i inledningen på vad jag upplevde i de där nämnda engelska kyrkorna, diskutera dessa två frågeställningar och peka på, enligt min åsikt, vilka de avgörande faktorerna varit för inskriftionernas tillkomst.

Min tidigare vetskap, förförståelsen, om att kyrkorna individuellt är väldigt olika och att de påverkats av historiska händelser och personer på olika sätt har konfirmerats i latinartefakterna och deras innehåll. Vårfrukyrkan i Skänninge och Domkyrkan i Linköping sticker där vid ut på var sitt håll. De speglar tydligt vad status, makt, inflytande och ekonomi har betytt för den enskilda kyrkan och församlingen men även för latininskriftionernas tillkomst.

Redan tidigt när jag började studera medeltidens gravinskriftioner, slog det mig hur mycket status betydde för vad jag hittade. Vårfrukyrkan hade inga egna inskriftioner förrän under ortodoxins tid men dock två stenar förda dit från ett på 1500-talet nedrivet kloster i samma stad. Kanske inte så konstigt, då kyrkan ursprungligen var byggd för handelsstadens tyskar och det fanns flera andra kyrkor och kloster från 1300- och 1400-talen i staden med större status. Adelsfamiljerna i trakten ville också, när den heliga Birgittas klosterkyrka byggdes i närbelägna Vadstena, hellre ha sina sista viloplatsen just i denna kyrka och inte i Vårfrukyrkan, då Birgitta kyrka innebar att de skulle få en del av den europeiska status hon hade gett upphov till. Att inskriftionerna på gravstenarna blev på latin blev en naturlig följd av Birgittas uppenbarelser utgivna på latin och säkert en del av den av adeln upplevda statusen.

Genom att Linköpings Domkyrka, medeltidens största svenska kyrka, hade biskop och domkapitel knutna till sig och även förberedande prästutbildning med latinstudier, gav även detta stor status åt de som hade råd att bekosta en gravplats med inskriftioner i kyrkan, att visa upp att man var betydelsefull och hade lyckats väl i livet. Speciellt under 1600-talet och 1700-talet var biskopsstolen mycket attraktiv och lockade till sig kända religionspersonligheter med stort inflytande i både kyrka och stat. Dessa manifesterade sin status genom praktfulla gravstenar och epitafer, där de förutom personalia gav uttryck bl.a. för sina tankar

om liv och död samt kunde på latin stolt visa upp, för speciellt den egna gruppen, hur mycket de uträttat i sin livstid. Att de influerade andra med god ekonomi att ståta med text, uttryck och sentenser på latin tillsammans med svensk text kan vi konstatera utifrån presenterade fakta i det här materialet. Samtidigt vannlade de sig om att motarbeta adelns strävan till stora monument och värna den egna gruppens exklusivitet. Stormaktstidens stolta mentalitet, präglad av katedralskolors, gymnasieskolors och universitets latinstudier syns i de latinska inskriptionerna. Att vissa av dessa biskopar och domprostar hade stor makt och inflytande, visar tydligt t.ex. Johannes Terserus monument med sina latindikter och även epitafen som Haqvin Spegel fick sätta upp över sin döda tjugoåriga son i Linköpings Domkyrka. Detta kan sägas även om vissa kyrkoherdar i övriga kyrkor.

Med tanke på inskriptionernas antal och innehåll på 1600-talet klingar sentensönskemålet *Soli Deo gloria* (Ära enbart åt Gud) i flera av kyrkorna en aning falskt. Inte särskilt många inskriptioner rör dyrkan av Gud eller det kristna budskapet i förhållandet till ärendet av det egna mänskliga egot och funderingarna på dödens osäkerhet.

Att kyrkorna, förutom i viss mån Vadstena Klosterkyrka, förlorade mycket i status i början av reformationstiden genom Gustav Vasas konfiskeringar av pengar och värdefulla föremål och byte av kyrkospråk visas tydligt genom att inga gravar med latininskriftioner finns från denna tid. Denna status återställde Johan III bl.a. genom att restaurera de kungliga gravarna med nya latininskriftioner i Vreta Kloster och Vadstena. Omsorgen om latinet som kulturspråk i den svenska kyrkan var säkerligen en av orsakerna till detta men också ett sätt att stärka den egna familjens kungliga status, som faderns framfart i kyrkorna och Erik XIV:s död naggat i kanterna.

Att latinet förlorade i status på 1700-talet visar den stora minskningen av latininskriftioner i alla kyrkorna och ökningen av inskrifter på svenska. Endast domkyrkan i Linköping kämpade emot. 1800-talets början såg dock en ny mentalitet och en utrensning av främst det man inte tidigare underhållit så väl men också en diskussion om vad som var viktigt att behålla. S:t Laurentii kyrka och domkyrkan i Linköping drabbades först och hårdast med omfattande omläggningar av gravstenar, kastande av gamla ting och även försäljningar. På 1800-talets slut kom turen till Klosterkyrkan i Vadstena.

Ekonomi har alltid spelat en stor roll för kyrkorna och också för latininskriftionernas tillkomst och antal. Gravförsäljningar inne i kyrkan blev tidigt en stor inkomstkälla liksom gåvomottagningar. Försäljning och gåvor har genom århundradena gett möjligheter till att, genom inskriftioner, många på latin, för de välsituerade att visa sin status i samhället men också för oss en möjlighet att förstå gångna tider bättre. Att ekonomi än idag är viktig märks genom att underhållet av de gamla kyrkorna och bl.a. latinartefakterna kostar mycket för de enskilda församlingarna och att de ekonomiska musklerna för dem är olika. Dom-

kyrkan i Linköping t.ex. har fått många nya konstverk, några med latininskriftioner, genom att få kunna disponera pengar från en stiftelsedonation, medan Vadstena Klosterkyrka däremot sedan sent på hösten 2020 tar betalt för besökande utanför gudstjänsttiderna på grund av sin dåliga ekonomi. Vid en genomläsning av informationshäftena finner man t.ex. att Vreta Klosterkyrka har ett påkostat häfte på många sidor med fantastiska färgbilder i, medan S:t Laurentii kyrka bara har några få sidor utan några bilder alls.

Mitt intryck idag är att alla kyrkorna sköter sina latinartefakter på ett utmärkt sätt. Vadstena och Linköping har kyrkomuseer strax intill sina stora kyrkor och de andra ett särskilt rum för värdefulla gamla ting, Söderköping även ett stadsmuseum vägg i vägg med en hel del information om sina kyrkor. Däremot gör man inte mycket för att framhålla och visa upp sitt latinförflutna. Informationshäftena ger inte så mycket upplysningar och inne i kyrkorna finns det få översättningar av inskriftionerna. Nog hade jag önskat att Nicholauskapellet i Linköping hade haft en latintext utsatt bredvid Nicholaus Hermannis gravsten med en översättning, då texten är av minuskel- och majuskeltyp, något få kan läsa idag. Nog kunde även kyrkorna utnyttjat möjligheten att på något sätt presentera alla de sentenser och uttryck, som det finns så mycket av på gravstenar och epitafer. Åtminstone kunde någonstans presenterats den allra vanligaste av dem *Hodie mihi, cras tibi*.

Det var åsynen av *Hodie mihi, cras tibi* och *Mors certa, hora incerta* på en gravsten i Linköpings Domkyrka i början av april 2017, som gav mig idén att skriva denna uppsats. (Se nedan) Nu tre år senare, i april 2020, har det visat sig att skrivandet blivit så mycket mer närliggande mig själv som 70-plusare och min egen tid. Det mesta av latinmaterialet har handlat om gravinskriftioner och därmed inneburit ett arbete i dödens närhet. Inskriften om pestens härjningar år 1622 i domkyrkan (sid.38) i dessa corona virus tider har återigen blivit aktuell. *Contra vim mortis non est medicamen in hortis* (mot dödens makt finns inget "vaccin" i trädgårdarna) och *quam misere totas pestis laxavit habenas*. (hur hemskt lidande har "covid-19" släppt lös med alla sina tyglar) En av historiens fador grinar oss dagligen i ansiktet på TV och i tidningar och latinartefakternas dödstankar syns inte vara så långt borta, speciellt inte uttrycket *HODIE MIHI, CRAS TIBI*.

Gravinskrift Linköpings Domkyrka

Författarens arkiv

7. LITTERATURFÖRTECKNING

7.1 Kyrkans informationsskrifter

Lönnebo, Martin, *Via Sacra*, [Hyltebruk: Verbum AB, 2015]

Nisbeth, Åke, *Vårfrukyrkan i Skänninge, Byggnadshistoria*, i: *Två kyrkor i Skänninge*, [Västervik: AB C.O. Ekblad & Co. 2003]

Petersson, Nils-Erik, *Domkyrkan berättar*, [Linköping: Akademin för kyrka och kultur i Linköpings stift, 2001]

Sigurdsson, Julia, *Vadstena Klosterkyrka*, [Vadstena: Vadstena församling, 2009]

Rörby, Karin – Rörby, Gunnar, *Vårfrukyrkans gravstenar och epitafer berättar*, [Skänninge: Skänninge Boktryckeri AB, 1994]

S:t Laurentii församling, *S:t Laurentii kyrka*, [Söderköping: S:t Laurentii församling, 1995]

Tagesson, Göran, *Vreta Klosters kyrka*, [Linköping: Linköpings stifts kyrkoberskrivningskommitté, författaren och Vreta Klosters församling, 2017]

7.2 Litteratur

- Andersson, Aron, *Vadstena Klosterkyrka II Inredning* [Borås: Almqvist & Wiksell International, 1983]
- Andersson, Iwar, *Vadstena Klosterkyrka I Kyrkobyggnaden*, [Borås: Almqvist & Wiksell International, 1991]
- Beckman, Karl, *Linköpings Gymnasiums Historia 1627-1869*, i: *Linköpings Gymnasiums Historia 1627-1927* [Linköping: Linköpings Högre Allmänna Läroverks Kollegium, 1927]
- Bennett, Robert, *Vadstena Klosterkyrka III Gravminnen*, [Borås: Almqvist & Wiksell International, 1985]
- Blennow, Anna, *Sveriges medeltida latinska inskrifter 1050-1250*, [Stockholm: Historiska Museet, 2016]
- Carlsson, Sten, *Svensk Historia 2* [Lund: Berlings, 1980]
- Cnattingius, Bengt, *Det sengotiska koret, i: Linköpings Domkyrka 1,, Kyrkobyggnaden.* [Stockholm: Kungliga Vitterhetsakademien, 1987]
- Curman, Sigurd – Lundberg, Erik, *Sveriges kyrkor: Östergötland II Vreta Kloster*, [Stockholm: Esselte AB, 1935]
- Eckerdal, Anders m.fl. *Katedralen i Linköping*, [Stockholm: Carlssons bokförlag, 2001]
- Gardell, Sölve, *Gravmonument från Sveriges medeltid*, [Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1954]
- Gustafsson, Berndt, *Svensk Kyrkohistoria*, [Stockholm: AB Tryckmans, 1973]
- Hedvall, Rikard, *Ett kyrkligt centrum*, i: *Borgare, bröder och bönder. Arkeologiskt perspektiv på Skånings äldre historia.* [Stockholm: Riksantikvarieämbetet. Arkeologiska uppdragsverksamheten, 2013]
- Ljungstedt, Sune, *Gravstenar*, i: *Linköpings Domkyrka 1, Kyrkobyggnaden.* [Stockholm: Kungliga Vitterhetsakademien, 1987]
- Nisbeth, Åke – Estham, Inger, *Linköpings Domkyrka III, Inredning och inventarier*, [Borås: Riksantikvarieämbetet och Kungliga Vitterhets Historie- och Antikvitetsakademien, 2001]
- Rosén, Jerker, *Svensk Historia 1*, [Lund: Berlings, 1978]
- Sandquist-Öberg, Christina, *Några unika inslag i de uppländska kyrkornas senmedeltida textskatt*, i: *Humanitas, Festskrift till Arne Jönsson*, [Göteborg-Stockholm: Makadam Förlag 2017]

Schattschneider, Thomas, - Pickenhan, Jens, *Rugia me genuit. Antike Autoren in lateinischen Inschriften der Frühen Neuzeit in Mecklenburg – Vorpommern*, i: Jönsson, Arne – Vogt-Spira, Gregor: The classical Tradition in the Baltic Region, [Hildesheim u.a. 2017]

Svenska kyrkan, *Linköpings Domkyrka*. www.svenskakyrkan.se/linköping/thomaskapellet 2019

Svenska kyrkan, *S:t Laurentii kyrka*. www.svenskakyrkan.se/söderköping 2019

Tagesson, Göran, *Domkapitel och sockenkyrkor i mellersta Östergötland – spår av medeltida aktörer*, i: Fornvännen 2007(102):4

Tengström, Emin, *Latinet i Sverige*, [Lund: Berlings, 1973]

Tunberg, Sven – Söderlund, Ernst, *Svensk historia för gymnasiet*, [Stockholm: Svenska Bokförlaget/Nordstedts, 1958]

Unander, Hugo, *S:t Laurentii och S:t Drottens kyrkor*, [Söderköping: Gustav Thorens tryckeri AB, 1922]

Vilborg, Ebbe, *Latinska citat*, [Norge: Nordstedts akademiska Förlag, 2005]

Wadbring, Bengt, *Skänninge*, www.wadbring.com/historia/sidor/skenninge.htm 2018

Wikipedia, *Vårfrukyrkan i Skänninge*, www.wikipedia.org/frukyrkan, 2018

8. BILAGOR

8.1 Kyrkornas exteriör

Vårfrukyrkan i Skänninge:

svenskakyrkan.se

Vadstena Klosterkyrka:

architecturephotography.nu

Vreta Kloster kyrka:

Wadbring.com

Linköpings Domkyrka:

orgelanders.se

S:t Laurentii kyrka Söderköping: tripadvisor.se

8.2 Kyrkornas interiör

Vårfrukyrkan : kyrkokartan.se

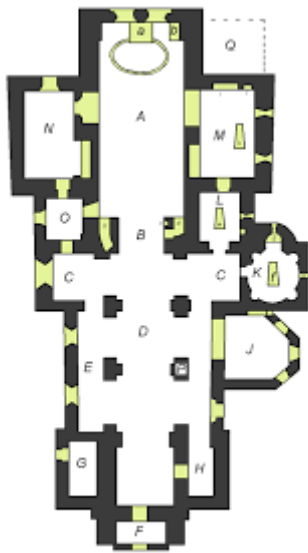
Vadstena Klosterkyrka: sv.wikkepedia.com
60

Vreta Kloster kyrka: kyrkokartan.se

Linköpings Domkyrka: barupedstrom.se

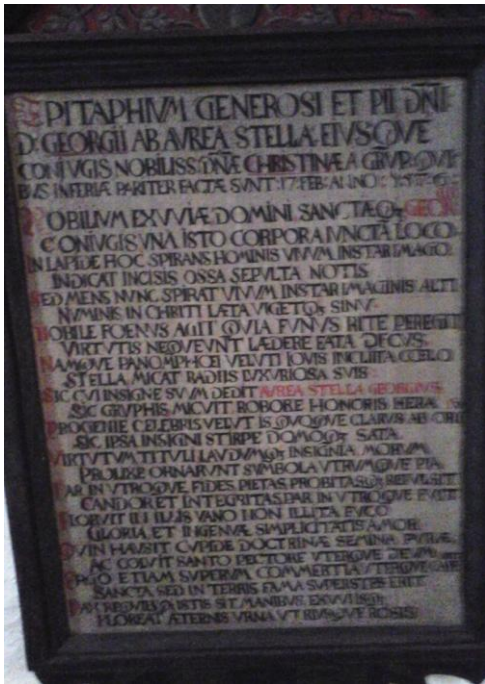

Kartbild Vreta Kloster: wikiwand.com

S:t Laurentii kyrka: sv.wikipedia.com

8.3 Exempel på latinartefakter

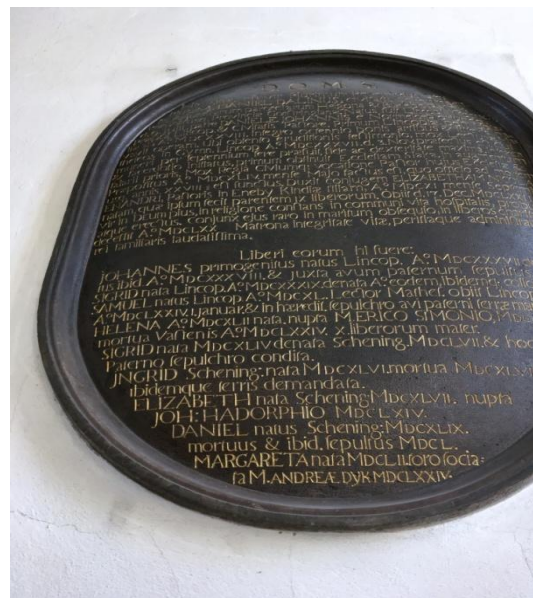
Epitaf S:t Laurentii kyrka 1576
författarens arkiv

Epitaf Vreta Kloster kyrka 1721
alamy.com

Pulpet Vadstena Kloster kyrka 1576
författarens arkiv

Epitaf Vårfrukyrkan 1672
författarens arkiv

Tavla 1660 Linköpings domkyrka:

Författarens arkiv

Ljusbrunn Via Sacra 2015 Linköpings domkyrka:

jonaslundqvist.se

8.4 Biskopslängd Linköpings stift, ortodoxins och pietismens tid

Jonas Kylander	1606-1630
Johannes Botvid	1631-1635
Jonas Petri Gothus	1637-1644
Andreas Johannis Prytz	1645-1655
Samuel Enander	1655-1670
Joannes Terserus	1671-1678
Olaus Svebelius	1678-1681
Magnus Pontin	1681-1691
Haqvin Spegel	1692-1711
Jacob Lang	1711-1716
Torsten Rudeen	1716-1729
J. Steuchius	1730
Eric Benzelius	1731-1742
Andreas Olavi Rhyzelius	1743-1761
Petrus Filenius	1761-1780
Uno von Troil	1780-1786
J. A. Lindblom	1786-1805
Magnus Lehnberg	1805-1808

8.5 Förteckning över latininskriftioner i kyrkorna

Vadstena Klosterkyrka

I uppsatsen inskriftioner, helt eller delvis återgivna, under medeltiden med läsreferens

Sid 21	Vägginskrift ingången	latin helt	1380-talet	Andersson, Ivar s. 44-45
Sid 35	Gravinskrift T. Gyntersson	latin helt	1400-1450	Bennett, s. 42
Sid 35-36	Gravinskrift J. Finsson	latin helt	1420-talet	Bennett s. 39
Sid 36	Gravinskrift Birgittas barn	latin delvis	1390-tal	Bennett s. 127
Sid 42	Altarskåp	latin delvis	1520	Andersson, Aron s. 88-89

Övriga inskrifter på latin under medeltiden ej specificerade i uppsatsen med läsreferens

-	Gravinskrift J. Get		1410	Bennett s.32
-	Gravinskrift Henrik		1400-tal	Bennett s. 32
-	Gravinskrift K. Nipertz		1412	Bennett s. 32
-	Gravinskrift A. Johansson		1399	Bennett s.33
-	Gravinskrift familjen B. Jonsson-Grip		1386	Bennett s. 33
-	Gravinskrift L. Petersson		1400-tal	Bennett s. 35
-	Gravinskrift T. Bonde Rörksson		1413	Bennett s. 35
-	Gravinskrift S. Gunnarsdotter		1400-tal	Bennett s.36
-	Gravinskrift T. Stensson		1425	Bennett s. 36
-	Gravinskrift E. Krummedige		1414	Bennett s. 37
-	Gravinskrift H. Ingemundsson		1400-tal	Bennett s. 39
-	Gravinskrift B. Värnersson		1400-tal	Bennett s. 39
-	Gravinskrift T. Bonde Filipsson		1484	Bennett s. 39
-	Gravinskrift J. Bise		1413	Bennett s. 40
-	Gravinskrift Hemming, Björn, Johannes		1430-tal	Bennett s. 40
-	Gravinskrift E. Trolle, H. Karlsson		1459	Bennett s. 41
-	Gravinskrift A. Magnusson		1414	Bennett s. 42
-	Gravinskrift oklar, Ieronimi?		1400-tal	Bennett s. 42
-	Gravinskrift S. Turesson		1431	Bennett s. 44
-	Gravinskrift T, von Vitzen		1416	Bennett s. 45
-	Gravinskrift M. Halstensdotter		1383	Bennett s. 48
-	Gravinskrift H. Bekman		1419	Bennett s. 49
-	Gravinskrift B. Pogwisch		1432	Bennett s. 50
-	Gravinskrift T. Sjunnesson		1400-tal	Bennett s. 50
-	Gravinskrift K. Larsdotter		1400-tal	Bennett s. 51
-	Gravinskrift P. Ulfsson		1442	Bennett s. 52
-	Gravinskrift E. Magnusson		1414	Bennett s. 53
-	Gravinskrift G. Leksson		1411	Bennett s. 53
-	Gravinskrift P. Ryning		1430	Bennett s. 54
-	Gravinskrift J. Eriksson		1436	Bennett s. 54

-	Gravinskrift Sjunde, son till Andreas		1400-tal	Bennett s. 58
-	Gravinskrift H. Benktsdotter		1400-tal	Bennett s. 58
-	Gravinskrift I. Nilsson		1417	Bennett s. 59-60
-	Gravinskrift J. Sedenhus		1400-tal	Bennett s. 60
-	Gravinskrift K. Nilsson, P. Ragvaldsson		1415	Bennett s. 63
-	Gravinskrift präst osäkert vem		1390-tal	Bennett s. 64
-	Gravinskrift Kättil		1391	Bennett s.66
-	Gravinskrift S. Henriksdotter		1451	Bennett s. 67
-	Gravinskrift Hemming		1411	Bennett s.67
-	Gravinskrift S. Petersson, J. Bägare		1403	Bennett s. 67-68
-	Gravinskrift L. Dortman		1500	Bennett s. 69
-	Gravinskrift E. Henriksson		1399	Bennett sid 78
-	Gravinskrift K. Knutsson Bonde		1436	Bennett s. 128

Inskriptioner i uppsatsen från reformationstiden, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 22	Dopfont	latin helt	1550-tal	Andersson, Aron s. 129
Sid 22	Pulpet	latin delvis	1576	Andersson, Aron s. 132
Sid 36	Gravinskrift Sven, Mattias	latin helt	1600	Bennett s. 66
Sid 44	Gravinskrift D. J. Schaerer	latin delvis	1573	Bennett s. 109-110
Sid 36	Gravinskrift H. Wending	sv + latin helt	1566	Bennett s. 94
Sid 36	Gravinskrift H. Uddesson	sv + latin helt	1580-tal	Bennett s. 74
Sid 36	Gravinskrift Tre systrar	sv + latin helt	1580	Bennett s. 75-76
Sid 36	Gravinskrift K. Olofsdotter	sv + latin helt	1580	Bennett s. 114
Sid 36	Gravinskrift K. Jansdotter	sv + latin del.	1610	Bennett s.73
Sid 36	Gravinskrift C. W. Welcher	ty + latin del	1608	Bennett s. 108-109

Övriga inskriptioner från reformationstiden ej specificerade i uppsatsen med läsreferens

-	Gravinskrift J. Medicus	latin	1576	Bennett s. 101-102
-	Gravinskrift A. Hannemanna	latin	1593	Bennett s. 115
-	Gravinskrift Drottn. Katarina	latin	1580-tal	Bennett s. 124
-	Gravinskrift Drottn. Filippa	latin	1580-tal	Bennett s. 125-126
-	Gravinskrift M. Marchuszon	sv + latin	1576	Bennett s. 112
-	Gravinskrift A. Arvidsdotter	sv + latin	1564	Bennett s. 79
-	Gravinskrift Namn saknas	sv + latin	1597	Bennett s. 90
-	Gravinskrift H. Henriksson	sv + latin	1611	Bennett s.107

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från ortodoxins tid, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 30	Tavla Jungfru Maria	latin helt	1631	Andersson, Aron s. 92-93
Sid 37	Gravinskrift B.Clemensdotter	sv + latin del	1616	Bennett s. 78
Sid 37	Gravinskrift S. Drysenius	sv + latin del	1672	Bennett s. 122
Sid 37	Gravinskrift E. Rasmusson	sv + latin helt	1632	Bennett s. 73
Sid 37	Gravinskrift O. Andersson	sv + latin helt	1622	Bennett s. 86

Sid 37	Gravinskrift P. Germundsson	sv + latin del	1652	Bennett s. 104
Sid 37	Gravinskrift P. Magni	sv + latin helt	1613	Bennett s. 98
Sid 37	Gravinskrift Tre bröder	sv + latin helt	1630	Bennett s. 118
Sid 37	Gravinskrift A.L.Giöthe	sv + latin helt	1694	Bennett s. 118
Sid 37	Gravinskrift H. Andersson	sv + latin helt	1710	bennett s. 121
Sid 37	Gravinskrift M. D. Brun	sv + latin helt	1660-tal	Bennett s. 85

Övriga inskriptioner från ortodoxins tid ej specificerade i uppsatsen med läsreferens

-	Gravinskrift D. Dachsberg	sv + latin	1651	Bennett s. 78
---	---------------------------	------------	------	---------------

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från pietismens tid, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 37	Gravinskrift P. Högberg	latin helt	1761	Bennett s. 122
--------	-------------------------	------------	------	----------------

Övriga inskriptioner från pietismens tid ej specificerade i uppsatsen med läsreferenser

-	Gravinskrift M. N. Flistedt	latin	1767	Bennett s. 79
-	Gravinskrift M. J. Trozelius	latin	1766	Bennett s. 84

Vreta Klosters kyrka

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från medeltiden, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 32	Gravinskrift Syster Maria	latin delvis	1346	Curman- Lundberg s. 138
Sid 32	Gravinskrift Två systrar	latin delvis	cirka 1300	Curman-Lundberg s. 138

Inskriptioner i uppsatsen från reformationstiden, helt eller delvis med läsreferenser

Sid 33	Gravinskrift Ingrid	latin helt	1571	Curman-Lund. s. 138-139
Sid 33	Gravinskrift Ingrids 4 barn	latin helt	1566	Curman-Lund. s. 139
Sid 24	Tumba Magnus Nilsson	latin delvis	1580-tal	Curman-Lund. s 168
Sid 24	Tumba Ragvald Knaphöfde	latin helt	1580-tal	Curman-Lund. s. 167
Sid 24	Tumba Sune Syk	latin helt	1580-tal	Curman-Lund. s 168

Övriga Inskriptioner från reformationstiden ej specificerade i uppsatsen med läsreferenser

-	Tumba Kung Inge	latin	1580-tal	Curman-Lund. s. 166-167
---	-----------------	-------	----------	-------------------------

Inskriptioner i uppsatsen från ortodoxins tid, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 33	Gravinskrift M. Haraldsson	sv + latin helt	1693	Curman-Lund. s. 143
Sid32	Epitaf M. Haraldsson	sv + latin helt	1689	Curman-Lund. s. 130
Sid 32	Epitaf N. M. Palumbus	latin delvis	1650	Curman-Lund. s. 134-135
Sid 33	Gravinskrift L. Palumbus	sv + latin del.	1667	Curman-Lund. s 141
Sid 32	Kista R. Douglas	latin helt	1665	Curman-Lund. s. 163

Övriga inskriptioner från ortodox tid ej specificerade i uppsatsen med läsreferenser

-	Hjulfössa	latin	1621	Curman-Lund. s. 155
---	-----------	-------	------	---------------------

Inskriptioner i uppsatsen från pietismens tid, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 32	Epitaf A. Borenius	latin delvis	1721	Curman- Lund. s. 131
Sid 21	Vägginskrift ingången	latin delvis	1764	Curman-Lund. s.82

Vårfrukyrkan i Skänninge

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från medeltiden, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 23 Gravinskrift Margitta latin delvis 1400 Gardell s. 321

Övriga inskriptioner i uppsatsen från medeltiden ej specificerade med läsreferenser

- Gravinskrift G. Mattsson latin 1406 Gardell s. 325

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från ortodoxins tid, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 35 Gravinskrift P. E. Holm sv + latin helt 1639 - (i kyrkan enbart)

Sid 35 Gravinskrift K. Nilsson sv + latin helt 1667 - (i kyrkan enbart)

Sid 35 Gravinskrift Ingridsson sv + latin helt 1668 -(i kyrkan enbart)

Sid 30 Epitaf T. Alexandersson sv + latin helt 1671 Rörby-Rörby s.27

Sid 30 Epitaf M. Jönsson sv + latin helt 1663 Rörby-Rörby s. 28

Sid 31 Epitaf J. L. Nyman sv + latin helt 1696 Rörby-Rörby s. 29

Sid 23 Predikstol latin delvis 1631 -(i kyrkan enbart)

Sid 31 Altartavla latin helt 1631 -(i kyrkan enbart)

Sid 31 Tavla Luther latin delvis 1677 -(i kyrkan enbart)

Sid 31 Tavla Melancton latin delvis 1677 -(i kyrkan enbart)

Övriga inskriptioner från ortodox tid ej specificerade i uppsatsen med läsreferenser

- Epitaf D. Dalinus latin 1672 -(i kyrkan enbart)

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från tiden efter 1809, helt eller delvis, med läsreferens

Sid 31 Träreliet S:t Ingrid latin helt 1985 Rörby-Rörby s. 33

Sid 31 Träreliet Maria latin helt 1990-tal -(i kyrkan enbart)

S:t Laurentii kyrka i Söderköping

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från reformationen, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 31 Epitaf G. Gyllenstierna latin delvis 1576 -(bild 62)

Sid 33 Gravinskrift D. Schröder sv + latin helt 1609 Unander s. 77

Sid 34-35 Gravinskrift M. Theesson sv + latin del. 1594 Unander s. 83

Sid 33 Gravinskrift A. Byrilson sv + latin helt 1580 Unander s. 87-88

Sid 33-34 Gravinskrift M. Persdotter latin delvis 1598 Unander s. 90

Sid 36 Gravinskrift S. Prys sv + latin helt 1588 Unander s. 94

Sid 33 Gravinskrift Jacobs barn sv + latin helt 1588 Unander s. 98

Sid 33 Gravinskrift Namn saknas sv + latin helt 1606 Unander s. 98

Sid 33 Gravinskrift S. Tomesadott. sv + latin helt 1595 Unander s. 99

Sid 33 Gravinskrift Karin sv + latin helt 1564 Unander s. 99

Sid 33 Gravinskrift H. Jakopson sv + latin helt 1587 Unander s. 101

Övriga inskriptioner från reformationen ej specificerade i uppsatsen med läsreferenser

- Epitaf G. Gyllenstierna latin 1576 Unander s. 66 (bild)

- Gravinskrift P. B. Been sv + latin 1599 Unander s. 73

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från ortodoxins tid, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 31	Epitaf L. Olofsson	sv + latin	helt 1625	Unander s. 65
Sid 31	Epitaf E. Rizander	sv + latin	helt 1687	Unander s. 68
Sid 33	Gravinskrift S. Botvedrason	sv + latin	helt 1667	Unander s. 85
Sid 34	Gravinskrift K. Kristofersson	latin	delvis 1701	Unander s. 73
Sid 34	Gravinskrift A. H-Fries	ty + latin	helt 1623	Unander s. 81
Sid 25	Porträtt Luther	latin	helt 1620-tal	Nisbeth s. 259
Sid 25	Porträtt Melanchton	latin	helt 1620-tal	Nisbeth s.259

Övriga inskriptioner från ortodoxins tid ej specificerade i uppsatsen med läsreferenser

-	Gravinskrift J. N. Prytz	latin	1618	Unander s. 90-91
---	--------------------------	-------	------	------------------

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från pietismens tid, helt eller delvis med läsreferenser

Sid 33	Gravinskrift Namn saknas	latin	helt 1737	Unander s. 76
Sid 34 + 48	Gravinskrift K. Echman	latin	delvis 1749	Unander s. 92

Övriga inskrifter från pietismens tid ej specificerade i uppsatsen med läsreferenser

-	Gravinskrift Fam. Kockerdt	sv + latin	1737	Unander s. 98
---	----------------------------	------------	------	---------------

Linköpings Domkyrka

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från medeltiden, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 29	Stenfragment kista	latin	helt 1000-tal	Blennow s.216-217
Sid 29	Sten relikgömma	latin	helt 1412	Nisbeth s. 83
Sid 29	Minnessten Gierlach	latin	helt 1490-tal	Cnattinius s. 351
Sid 29	Gravsten N. Hermannis	latin	delvis 1391	Ljungstedt s. 361
Sid 37	Gravsten H.Hipp	latin	helt 1300-tal	Ljungstedt s. 359
Sid 37	Gravsten Herr Benkt	latin	helt 1410	Ljungstedt s. 358
Sid 12	Gravsten Jarlen Jon	latin	helt 1200-tal	Ljungstedt s. 370
Sid 38	Gravsten P. Brask	latin	helt 1488	Ljungstedt s. 366

Övriga inskriptioner från medeltiden ej specificerade i uppsatsen med läspreferenser

-	Gravinskrift Björn	latin	1309	Ljungstedt s. 357
-	Gravinskrift K.Helgesdott.	latin	1400	Ljungstedt s. 358
-	Gravinskrift N. Ulvsson	latin	1400	Ljungstedt s. 359
-	Gravinskrift R. Eriksson	latin	1407	Ljungstedt s. 361
-	Gravinskrift K. Båt	latin	1338	Ljungstedt s. 361
-	Gravinskrift J. Egersson	latin	1370-tal	Ljungstedt s. 361
-	Gravinskrift L. Andreasson	latin	1490-tal	Ljungstedt s. 364
-	Gravinskrift K. Stut	latin	1350-tal	Ljungstedt s. 389
-	Gravinskrift P. Gunvidsson	latin	1420-tal	Ljungstedt s. 408-409
-	Gravinskrift A. Thordson	latin	1300-tal	Ljungstedt s. 410
-	Gravinskrift Tidekin	latin	1390-tal	Ljungstedt s. 413
-	Gravinskrift Iohis	latin	1300-tal	Ljungstedt s. 377
-	Gravinskrift L. Hermanni?	latin	1510 tal	Ljungstedt s. 386

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från reformationen, helt eller delvis, med läsreferenser

Sid 26	Altartavla M. Heemskerck	latin	1540	Nisbeth s. 49-50
Sid 38	Gravinskrift P. Udgersson	latin delvis	1566	Ljungstedt s. 394
Sid 38	Gravinskrift P. Benedicti	sv + latin delvis	1606	Ljungstedt s. 386
Sid 38	Gravinskrift J. Canuti	sv + latin delvis	1603	Ljungstedt s. 387-388
Sid 38	Gravinskrift O. Petri	sv + latin helt	1599	Ljungstedt s. 389
Sid 38	Gravinskrift Namn saknas	latin helt	1600-tal	Ljungstedt s. 407
Sid 38	Gravinskrift Fam. Pålsson	sv + latin helt	1581	Ljungstedt s. 376

Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från ortodoxins tid, helt eller delvis med läsreferenser

Sid 25	Tumba Ulfsparre	sv + latin helt	1640-tal	Nisbeth s. 195
Sid 25	Epitaf H. Spegel	latin delvis	1714	Nisbeth s. 210
Sid 25	Tavla Luther	latin helt	1621	Nisbeth s. 259
Sid 25	Tavla Melanchton	latin helt	1621	Nisbeth s. 259
Sid 26	Gravinskrift S. Enander	latin delvis	1670	Ljungstedt s. 415
Sid 27	Epitaf S. Löfgren	latin delvis	1691	Nisbeth s. 207
Sid 27	Tavla Vapen Bjälboätten	latin helt	1693	Nisbeth s. 258
Sid 27	Tavla Historia Domkyrka	latin delvis	1660	Nisbeth s. 257
Sid 28	Epitaf E. Phoenix	latin delvis	1705	Nisbeth s. 206-207
Sid 28	Epitaf J. Terserus	latin delvis	1678	- ,Nisbeth s.204 del av
Sid 29-30	Väggtavla T. Bielke	latin delvis	1620	Nisbeth s. 190-191
Sid 39	Gravinskrift Wallerstad	latin delvis	1622	Ljungstedt s. 390
Sid 39	Gravinskrift J. Terserus	latin delvis	1678	Ljungstedt s. 401
Sid 40	Gravinskrift M.Pontin	latin delvis	1691	Ljungstedt s. 398-399
Sid 47	Gravinskrift J. Kylander	latin delvis	1630	Ljungstedt s. 383
Sid 48	Grav skrift J. Andersson	latin delvis	1676	Ljungstedt s. 391
Sid 39	Gravinskrift H.W. Hytton	sv + latin helt	1686	Ljungstedt s. 364

Övriga inskriptioner från ortodoxins tid ej specificerade i uppsatsen med läsreferenser

-	Epitaf J. Spegel	latin	1705	Nisbeth s. 210
-	Epitaf J. Burensköld	latin	1710	- (enbart i kyrkan)
-	Epitaf I. Olavi	sv + latin	1614	- (delvis i kyrkan)
-	Gravinskrift D. Wittman	latin	1677	Ljungstedt s. 369
-	Gravinskrift W.Grummer	latin	1614	Ljungstedt s. 369
-	Gravinskrift E. Z. Meitzel	latin	1669	Ljungstedt s. 372
-	Gravinskrift a. Prytz	latin	1655	Ljungstedt s. 396
-	Gravinskrift O. Langelius	latin	1716	Ljungstedt s. 399
-	Gravinskrift N. Svensson	latin	1672	Ljungstedt s. 407
-	Gravinskrift O + E. Magni	latin	1638	Ljungstedt s. 408
-	Gravinskrift E. Phoenix	latin	1695	Ljungstedt s. 409

-	Gravinskrift A. Gotte	sv + latin	1701	Ljungstedt s. 400-401
-	Gravinskrift L. Andersson	sv + latin	1707	Ljungstedt s. 364
-	Gravinskrift O. Jacobi	sv + latin	1680	Ljungstedt s. 361
-	Gravinskrift P. Mattsson	sv + latin	1626	Ljungstedt s. 380
Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från pietismens tid, helt eller delvis, med läsreferenser				
Sid 28	Epitaf A. Rhyzelius	latin delvis	1761	Nisbeth s, 216-217
Sid 40	Gravinskrift C. Ihre	sv + latin helt	1744	Ljungstedt s. 397
Sid 40	Gravinskrift E. Benzelius	latin helt	1742	Ljungstedt s. 375
Sid 40	Gravinskrift S. Älf	latin helt	1799	Ljungstedt s. 392
Sid 49	Gravinskrift J. Örtegren	sv + latin helt	1788	Ljungstedt s. 378
Sid 22	Väggskrift ingång	latin helt	1747	Linköpings domkyrka 1 s.14
Övriga inskriptioner från pietismens tid ej specificerade i uppsatsen med läsreferenser				
-	Väggskrift ingång	latin	1758	Linköpings domkyrka 1 s.15
-	Epitaf T. Ihre	latin	1740	Nisbeth s. 215
-	Epitaf I + G A. Lagerfelt	latin	1780-tal	- (i kyrkan enbart)
-	Gravinskrift J. Sparschuch	latin	1781	Ljungstedt s. 397
-	Gravinskrift F. Schonberg	sv + latin	1780-tal	Ljungstedt s. 380
Inskriptioner nedskrivna i uppsatsen från tiden efter 1809, helt eller delvis, med läsreferens				
Sid 40	Täckhäll gravkapell	latin helt	1910	Ljungstedt s. 362
Sid 40	Täckhäll gravkapell	latin helt	1932	Ljungstedt s.372
Sid 40	Ljusbrunn golv	latin helt	2015	Lönnebo s. 9
Sid 23	Biskopsstol	latin helt	1999	Nisbeth s,75
Sid 23	Altare koret	latin helt	2000	www. Sv. Kyrkan/Linköping
Sid 23	Altare Thomaskapellet	latin helt	2011	- (i kyrkan enbart)